

Vzpomínky na válku 1866

Doslovný přepis strhující knihy z roku 1926

Několik slov úvodem

Byl jsem z mnoha stran od svých přátel a známých žádán, abych napsal své paměti o průběhu bitvy u Hradce Králové roku 1866, vyhovuji přání tomu a snažím se stručně a srozumitelně popsat tuto krátce trvající, ale velmi krvavou bitvu, jakož i to, co během mobilizace, za bitvy a po válce se dělo ve vsích, o čemž v žádném ze stávajících spisů zmínky se není.

Veškeré vypracování mé se zakládá na zcela správných údajích. Sám jsem byl svědkem této války. Narozen 9. Února 1860, navštěvoval jsem již ve školním roce 1865 až 1866 obecnou školu v Hoříněvsi. Na svůj věk jsem byl tělesně i duševně značně vyvinut. Později jsem se snažil nabývat vědomosti, o všem co s válkou souviselo. Vyzvídal jsem o tom na svém otci, jenž sice o bitvě utekl před Prusy, avšak 5. Července se již vrátil domů a po 14 dnů řídil jako "partafír" zakopávání mrtvol v lese Svíbu. Vyzvídal jsem od všech lidí vůbec, kteří za války setrvali doma a od všech jiných, kteří mohli něco pravdivého vypravovat. Nejvíce jsem se dozvěděl od mého, o čtyři roky staršího bratra Václava, který po válce celý čas pohřbívání padlých vojáků zdržoval se u otce, jenž pohřbívání řídil a zvláště les Svíb ve společnosti dalších starších chlapců celý prolezl.

Když roku 1883 vydal dr. Otakar Jedlička knihu "boje v Čechách a na Moravě za vály roku 1866", studoval jsem z tohoto jedinečného českého díla vedení a pohyb obou armád. Dříve však četl jsem spisy Německé: "Koniggratz" od Bleibtreue, "Der Kampf um den Swibwald" od plukovníka 27. Pruského pěšího pluku Poláka Zichlinského, jenž se svým plukem v lese Svíbu bojoval, dále "paměti podmaršálka barona Mollinariho", který velel IV. Armádnímu sboru rakouskému v lese Svíbu, německy psané a ještě jiné drobné spisy. Můj zájem o krvavé drama nezůstal utajen a já byl po léta vyhledáván od turistů a žádán za provedení a vysvětlení na bojišti. A tak jsem měl příležitost, od Prusů i Rakušanů, kteří tu válku prodělali, dozvědět se o věcech, které v žádné knize nejsou zaznamenány. Službu průvodce jsem konal vždy jen z ochoty. Velký zájem ke všem památkám z této války se zakořenil pevně v mém srdci i tím, že jako útlý chlapec jsem viděl ony hrůzy a slyšel sténání a křik raněných vojáků a pak přemýšlel jsem, co tisíců nejlepších zdravých mužů v jarém věku padlo za oběť násilné smrti a bez rakví bylo do společných hrobů naházeno a hlínou zahrnuto.

V Máslojedech v červnu 1926

Josef Volf, rolník

Události, jenž válce předcházely

Válka z roku 1866 má pro Český národ veliký význam a stala se mu památnou. Porážkou Rakouska bylo položen základ k samostatnosti národa českého. Zvítězivší Prusko docílilo sjednocení Německa a takto posílené vypovědělo roku 1870 válku Francii, ze které vyšlo opět vítězně obohacené o území Elzas-Lotrinska a od té doby pomýšlelo na světovládu. A tak hledalo a také našlo a zavedlo příčinu ke světové válce, ze které vyšla naše svoboda.

Válka roku 1866 byla vedena o vládu nad Německem. Roku 1815 bylo kongresem vídeňským ustaven každý panující císař rakouský protektorem nad německým Bundem (svazem). Tehdejší německý Bund tvořilo celé západní Německo a patřilo k němu: Rakousko, Čechy, Morava, Slezsko, část Haliče, Solnohrady, Dolní a Horní Rakousy, Korutany, Štýrsko a přímoří, dále Prusko, Bavorsko, Sasko, Württembersko, Bádensko a jiné menší německé státečky a svobodná města, celkem 27 států se svobodnými městy Hamburkem a Brémy a jiná.

Největší z těchto států, Rakousko a Prusko, soupeřily o primát, a proto král pruský nemohl sobě nechat líbit, když v roce 1815, kdy on vládnul již 18 milionům Němců, byl Bundem německým zvolen protektorem pro všechny časy příští panující císař rakouský. A pak za této stávající řevnivosti uteklo celé půl století, když roku 1864 vypovědělo Prusko válku Dánsku. Jednalo se Prusku o zabránění dvou dánských území, Šlesvik-Holštýnu. Rakousko jako spojenec Pruska se té války zúčastnilo. Dobyté země v Dánsku, považovalo Prusko za zabrané pro sebe. Rakousko však zamýšlelo je užívat společně. Dle smlouvy o nich společně sepsané, směla se jen se svolením obou vlastníků stát jakákoliv změna v těchto zemích.

Když Rakousko roku 1865 kandidovalo za guvernéra do těchto zabraných zemí vévodu z Augustenburgu, Prusko počalo činit námitky a navrhovalo vévodu Oldenburského. Tak se počal politický obzor mezi oběma státy kalit. Bismark nedal sobě tuto politickou příležitost ujít, věděl že nadešla chvíle pro vypovězení války Rakousku, z níž vyjde Prusko jako vítěz, podaří se mu sjednotit v jeden mocný celek Německo, ovšem bez Rakouska. Současně počalo se na obou stranách kvapně zbrojit. Bismark navazoval čilé styky s Itálií a snažil se ji vyštvaťi, aby současně s Německem vypověděla válku Rakousku. Byly činěny přípravy pro případ, kdyby se některé státy stávajícího Bundu měli spojit s Rakouskem proti Prusku. Jako Prusko, rovněž tak Rakousku záleželo na tom udržeti sobě primát nad Německem, vždyť po celý dlouhý čas vlády tehdejšího zahraničního ministra knížete Metternicha (vládnul od roku 1809 do roku 1848) a za jeho pozdějších nástupců pěstovala se v Rakousku politika ryze německá. A proto vítězstvím Rakouska v této válce byl by býval osud všech slovanských národů v Rakousku žijících zpečetěn.

Velice významná událost se odehrála dne 14. června 1866, kterýž to den se stal v dějinách památným. Téhož dne bylo do Frankfurtu nad Mohanem svolán sněm německého Bundu, kde se měli jednotlivé státy vysloviti, kterak se ke sporu rakousko-pruskému zachovají. Bismark před tím vyhrožoval okamžitým obsazením území ze strany těch států, které odevzdají hlasovací lístek ve prospěch připojení k Rakousku. Přes to připojila se většina a to devíti hlasy proti šesti, k Rakousku. Z těchto s Rakouskem hlasujících států jedině Sasko se svojí armádou spojilo s armádou rakouskou. Ostatní větší státy Bavorsko, Württembersko a Bádensko, postavivši do boje dohromady 50.000 mužů, bojovaly proti Prusku samostatně mimo Rakousko.

Stav a výzbroj armády rakouské

Rakousko mohlo tehdy do pole postavit 80 pluků pěchoty, 38 praporů myslivců, 42 pluky jízdy a 12 pluků dělostřelců.

Pěchota byla rozdělena na 40 pluků rakouských a 40 uherských, tato se od sebe lišila ve stejnokroji tím, že uherská pěchota měla úzké, na lýtkách u nohou zapnuté kalhoty, na těchto po obou stranách dolů a na stehnech v předu černožluté šňůry a šněrovací střevíce. Rakouské pluky měly široké kalhoty a boty. Pěchota měla kabáty bílé a modré kalhoty. Jízda měla šedé kalhoty, modré kabáty a bílé pláště. Na hlavě měla pěchota čáku z tvrdé černé plsti, v předu na ní císařského dvouhlavého orla a za ním zastrčenou žlutou plechovou růžici. Pláště měla pěchota šedé. Myslivci již měli tehdy zelenavěšedý oblek, klobouk s velkým chocholem kohoutích pér, který zakrýval celý vrch klobouku. Polovina pluku pěších, měla hladké bílé a různobarevné výložky, a sice tak, že dva pluky rakouské měly výložky stejné barvy, jeden knoflíky žluté, druhý bílé. Totéž bylo u dvou pluků uherských. Štábní důstojníci od majora nahoru, tam kde měl pluk bílé knoflíky, měli u kabátu stříbrný límec a na něm zlaté hvězdy, u pluků se žlutými knoflíky zlatý límec a stříbrné hvězdy. U tehdejších 80 pluků pěchoty rakousko-uherské, byly výložky ve 20 barvách. Na příklad pěší pluk královéhradecký, který nesl číslo 18, měl bílé knoflíky a výložky tmavočervené. Stejně výložky měl slezský pluk č. 1, jenž měl doplňovací velitelství v Opavě, knoflíky však měl žluté. Z uherských pluků nosily tmavočervené výložky pěší pluky č. 52 se žlutými knoflíky, doplňovací okres Záhřeb, a pluk č. 53 s bílými knoflíky, doplňovací okres Pětikostelí. Myslivci měli zelené výložky, žluté, kovové knoflíky a na nich vyražené číslo praporu. Jezdecké pluky měly též různobarevné výložky a žluté, nebo bílé knoflíky. Dělostřelectvo mělo vesměs stejné šarlatově červené výložky a na žlutých knoflíkách vražené dělostřelecké emblémy. Pěchota měla u každého pluku hudební kapelou o 48 mužích s bubny a činely. A také každý myslivecký prapor měl svoji hudbu o 40 mužích a však bez bubnů a činelů. Jezdecké pluky měli též svoji hudbu 20 mužů a jen plechové hudební nástroje. Hudebníci měli zpravidla koně bělouše.

Dělostřelci měli šedé kalhoty do vysokých bot a kabáty čokoládové barvy. Na hlavě čáku jako pěšáci s orlem, avšak místo růžice žíněný, na levou stranu zahnutý dlouhý chvost, na obě strany žluté řetízky se dvěma lvími hlavami.

Z jízdy vynikali husaři, vesměs Maďaři. Měli na kabátech (atílách) malebně přišíité černožluté šňůry, též na úzkých kalhotách, tak jak u pěchoty, na hlavě zvláštní kulatou čáku s orlem a za tím orlí péro.

Pěchota rakouská měla z předu nabíjecí pušky, kalibru 12 milimetrů. Připravenou patronu musel voják nejdříve na špici odkousnout, prach do hlavně vysypat a kulku nabíjákem zastrčit a pak teprve natáhnout kladivo (kohoutek), nasadit měděnou zápalku a vypálit. Pěchota měla o 23 cm delší hlavně pušek než myslivci, kteří své pušky jmenovali "štucy". Zato měla pěchota čtyřhranné, 50 cm dlouhé, jen k bodnutí přizpůsobené bodáky, kdežto myslivci měli 63 cm dlouhé, šavli podobné, od poloviny dvojsečné bodáky. Kule byly olověné, v zadu dvěma zářezy opatřené.

Jízda měla dlouhé šavle a krátké pistole. Huláni, vesměs Poláci, měli přes dva metry dlouhé píky. Dvanáct kyrysnických pluků, doplňujících se ze zemí předlitavských, opatřeno bylo železnými krunýři na prsou, kyrysy zvanými. Avšak tito jezdci do války kyrysy odložili.

Každý prapor pěchoty se skládal ze šesti setnin, celkem ze 1018 mužů do pole. Dvě setniny tvořily jednu divizi. Celý armádní sbor skládal se ze čtyř brigád. Divize v dnešním smyslu tehdy v tehdejším Rakousku nestávaly, u Prusů již ano. Každá brigáda nesla jméno svého velitele, generálmajora, jenž měl na zlatém límci stříbrnou hvězdu a skládal se ze dvou pluků pěchoty, jednoho praporu myslivců, jedné baterie děl o osmi kusech a jedné švadrony jízdy.

Mimo tyto čtyři brigády přidělen byl armádnímu sboru celý pluk dělostřelectva o desíti bateriích po osmi dělech a jeden pluk jízdy o šesti švadronách po 160 jezdcích.

Velitelem armádního sboru byl podmaršálek, se dvěma hvězdami na límci. Ten přidělil každé

brigádě po baterii děl a švadroně jízdy. S ostatnímu děly a jízdou disponoval sám. Ostatní jízda tvořila jezdecké divize, do nichž zařazeno bylo 4-5 pluků jízdy. Dělostřelectvo tvořilo zálohu o 240 dělech. Z těchto 10 armádních sborů byly určeny dle čísel 5, 7 a 9 do Itálie, ostatní čísla pro severní, české bojiště.

Pruská armáda

Prusové měli až na divize, jež tvořily dvě brigády, téměř vše stejné s Rakouskem. U baterie měli pouze šest děl a prapor myslivců, neb střelců, byl vždy u jedné divize. Velký rozdíl jevil se však u střelné zbraně. Kdežto rakouské i saské vojsko mělo z předu nabíjecí pušky, jež mohl voják jediné za stoje obsloužit, Prusové měli pušky nabíjecí ze zadu a vojín pruský mohl zcela dobře nabíjet i v leže. A dle těchto dvou velmi rozdílných způsobů nabíjení jevila se rozdílná válečná taktika. Kdežto Prusové postupovali proti nepříteli kupředu v malých rozptýlených odděleních a využili ke svému krytu každý malý břeh, nebo úvozovou cestu, aby odtud v leže stříleli po nepříteli, měli Rakušané naproti tomu dosud příliš zastaralou taktiku, již nazývali "bodákovou". Vojsko rakouské postupovalo stále v otevřeném poli ve dvojích semknutých řadách proti Prusům, aby ve vzdálenosti 200 kroků se na ně rozeběhlo a bodáky je porubalo. Avšak Prusové využili své rychlopalby a obvykle rakouské řady donutily včas k návratu. Dle této rozdílné, nepoměrné, válečné taktiky jeví se ztráty na obou stranách.

Pruské vojsko mělo již tehdy jednotnou uniformu barvy tmavomodré. Jednotlivé pluky pěchoty měli na ramenou z bílého sukna přišíta čísla jednotlivých pluků. Výložky měli červené. Na hlavách měla pěchota a většina jízdy přilby s 10 cm vysokou mosaznou špicí na vrchu, s chránětkem dopředu i zadu a na předku jednohlavou žlutou orlicí, jež v drápech držela nápis: "S Bohem pro krále a vlast." Tuto přilbu nosili od krále dolů všichni prušští důstojníci i vojáci. U rakouského vojska císař a generálové a všichni důstojníci náležející ke generálnímu štábu měli ve válce dvourohý klobouk s hustým chocholem ze zeleného perí. Prusové měli s sebou do války polní čapky, a nechtěli-li býti od nepřítele pozorováni, sňali přilby a zavěsili je po straně na háček u šavle, již měl každý voják po straně viseti vedle bodáku, a nasadili čapky. Dělostřelci prušští měli na vršku přilby žlutou kouli na místo hrotu. Jízda měla krátké karabiny a šavle, huláni dlouhé píky s červenobílými praporečky. Kule pruské do pušky měly tvar pravidelně vyvinutého žaludu. Rukověti u šavlí, též u bodáků, jakož pušek, měli Prusové mosazné, žluté.

Celkem čítala rakouská severní armáda 203 praporů pěchoty, 155 škadron jízdy, 736 děl, počtem ku boji schopného mužstva 192.000 mužů řadové pěchoty, 23.000 mužů jízdy a 23.300 dělostřelců a technických sborů. Se všemi ostatními příslušnými sbory měla rakouská severní armáda 283.000 mužů a 67.000 koní. K této připojená královská armáda saská čítala 16 škadron jízdy, 56 děl a 19.000 pěchoty, celkem 26.200 mužů a 7.500 koní. Celkem tedy obě armády spojené měli 262.000 mužů do boje určených a 794 děla. Celkem k výživě však bylo v poli 309.500 mužů a 74.900 koní.

Vojsko pruské čítalo 840 děl a 292.000 mužů do boje určených, mělo tedy převahu o 30.000 mužů a 46 děl.

První pověsti o válce

Bylo to časně z jara v měsíci Březnu roku 1866, kdy do domu našeho přišel starý, šedivý, veliký muž. Bylo to Vincenc Hanka, jeden z bratranců Václava Hanky z Hoříněvsi, "objevitele" rukopisu královédvorského. Moje matka byla tenkrát sama se mnou ve světnici, když pojednou Hanka

pravil: "Jestlipak jste již slyšeli velkou novinu. Za čtyři neděle bude válka s "Prajzem". A jal se matce obšírně vykládat, co se vše při tom bude dít, a že u nás tady, jelikož jsme blízko těch dvou "festuňků" Josefova a Hradce se ta válka odehraje. Již při slovu Hankově "válka s Prajzi", upřel jsem na něho zrak a celé jeho vypravování jsem s napětím pozorně sledoval. Druhý den jsem ve škole chlapcům vypravoval, co jsem slyšel od Hanky o válce, a že za čtyři týdny bude, a tady u nás. A netrvalo ani měsíc, vyučování bylo zastaveno, a na místo toho počali všichni žáci cupovat plátno. Snášela děvčata ze všech rodin staré, opotřebované košile, - tehdáž ze lněné, vlastní příze tkaného plátna, ušité - dospělé dcery tehdejšího p. učitele Pohla nám stříhaly malé čtverečky, a my všichni nit po niti vytahovali, cupovali. Každý den se z první třídy odnášel ranec svázaného cupování. Já však už jsem uvažoval, který asi voják dostane na svou ránu mnou zpracované cupování.

Již tato okolnost, že ve všech obecných školách připravováno bylo cupování na rány vojáků pro polní nemocnice, utvrdila lid na venkově ve víře, že válka je neodvratná. A když koncem měsíce dubna byli záložníci povoláni ke svým plukům, nemluvílo se o ničem jiném, než o válce. Nové a nové zprávy donášeny byly do našich vsí z blízkých pevností, kde bylo zaměstnáno sta povozů ze vsí najímaných, a tisíce dělníků pracemi opevňovacími. Začátkem měsíce června nařídila vláda nové odvody.

Počátek války

Dne 27. května přijel císařem jmenovaný vrchní velitel severní armády rak., polní zbrojmistr rytíř Benedek do Olomouce, aby se zde ubytoval. Sem, kol Olomouce, soustředil také celou svou armádu severní, mině s počátku tam Prusů vyčkati, a opíraje se o pevnost, svést s nepřítelem bitvu. Tam tedy maršál Benedek se svoji armádou trávil drahý čas po 14 dnů, aniž by se byl nepřítele dočkal. Teprve když se dozvěděl, že hlavní síly pruské jsou soustředěny kol Zhořelice a Landshutu, rozhodl se posunouti celou svoji armádu do Čech, a sice do okolí Josefova, Král. Dvora a Miletína. Pochod ten měl být vykonán v 11 dnech.

Mezi tím, co Benedek meškal s celou armádou u Olomouce, válčili již Prusové s druhým svým nepřítelem, s Bavory, Bádenskem a Wurttenberskem, jejichž armádu celkem 50.000 mužů snadno porazili, ba celá tato armáda před Prusy zbaběle prchla, takže ze studu se mnoho důstojníků, zvláště bavorských, zavraždilo. Avšak Prusové ztratili tím přece mnoho času, což kdyby bylo bývalo na straně rakouské využito, bylo by to znamenalo pro Prusy jistě katastrofu.

Prusové rozdělení byli ve tři armády, a měli v plánu různými stranami táhnout a nepřítele ze tří stran napadnout a sevřít. I. Armáda pruská pod velením prince Hohenzollerna, Bedřicha Karla, sestávala ze 3 armádních sborů pěchoty a sice: z 2., 3. a 4. sboru a jednoho sboru jízdy, celkem z 85.000 mužů. Tato armáda překročila hranice Čech dne 22. června a táhla od Žitavy k Liberci a dále směrem k Jičínu.

II. armáda pod velením korunního prince pruského Bedřicha Viléma, skládala se ze 4 sborů, a sice: ze sboru gardy, jenž sestával ze z 8. Pluku pěchoty, vesměs velkých silných mužů, z 1., 5. a 6. sboru pěchoty, celkem z 97.000 mužů. Armáda ta vtrhla do Čech 27. června u Náchoda.

III. armáda, pod vedením generála Herwarta z Bittenfeldu, skládala se jen ze 3 divízií a 1a1/2 armádního sboru, celkem 39.000 mužů, překročila hranice Čech u Děčína a udržujíc spojení s armádou I., táhla podél Labe.

Proti I. pruské armádě prince Bedřicha Karla vyslal Benedek I. sbor pod velením generála jízdy, hraběte Clam-Gallase, který se spojil s armádou Saskou, a z Holštýna přibylou rakouskou brigádou Kalikovou. Měl zde pohromadě 60.000 mužů. Úkolem jeho bylo, zadržet I. pruskou armádu tak

dlouho, až Benedek porazí druhou pruskou armádu.

Do naší vsi Máslojed dorazili jako první kyrysníci a 1 škadrona se zde po několik dnů ubytovala. U nás ubytováni byli 2 muži s koňmi. Tito kyrysníci tvořili sobě terč ve stráni, tehdaž starosta pana Jana Fejgla, na tak zvané "Březině", směrem k Sendražicům a zde z široké polní cesty sem vedou stříleli ze svých karabin po několik dnů do terče. Na to v pondělí dne 25. Června po poledni dorazil do naší obce celý prapor myslivců a i s hudbou a zde přenocoval.

Byl to 13. prapor myslivců, patřící ke 4. armádnímu sboru rak. Když den před příchodem těchto myslivců dostavila se do vsi ubytovací komise, a v celé vsi nebyla ani stébla slámy, byly jednotlivým rolníkům vydány poukázky na slámu do panského dvora Hoříněvsi, a oni sobě pro ni museli dojet, aby měli co pod vojáky podestlat. Předcházet válečný rok 1866 velice suchý, neúrodný rok 1855. Bylo toho roku obilí všude ve stodolách jen po oplotně. V tom roce, kdo měl jaký listnatý les, musil odhrnout listí, aby přiživil zdecimovaný dobytek. Od té doby tak neúrodného roku nebylo. V panských dvorech měli ve stozích zásoby staré slámy. - Druhý den odešli myslivci dále k Lanšovu. Týž den udály se první srážky s Prusy u Kuřích Vod, a sice dopoledne, večer téhož dne pak došlo k boji u Podola o most přes Jizeru. 18. pražský prapor myslivců se zde udatně bránil a zároveň poznal účinek pruských jehlovek.

Bitva u Trutnova a Náchoda

Ve středu dne 27. června, když blížili se první rakouské sbory již severním hranicím Čech, přišli již o tolik pozdě, že Prusové měli již hranice Čech překročeny a důležité přechody ve své moci. Tak narazil 10. armádní sbor rakouský pod velením podmaršálka Gablenze na I. armádní sbor pruský v Trutnově, ve městě, kde netušice nebezpečí, Prusové sestavili pušky do pyramid, a byli postranní uličkou rakouskými myslivci přepadeni. Po tuhém boji na kopcích na jižní straně města, Prusové byli poraženi a k útěku donuceni. Bylo to jediné vítězství, které se Rakušanům v této válce dostalo. Za toto nenadálé přepadení obvinili Prusové trutnovské obyvatelé ze zrady. Purkmistr dr. Roth a několik starších města od Prusů zjímáno, do Pruska odvezeno, hrozně cestou týráno a dlouhý čas vězněno. V boji u Trutnova ztratila rakouská armáda důstojníků mrtvých 66, raněných 104, mužů mrtvých 1841. Do zajetí padlo: 21 důstojníků a 959 mužů. Koní ztratili Rakušané 57. Prusové ztratili na mrtvých a raněných: 56 důstojníků, 1282 muže a 78 koní.

Současně s bitvou u Trutnova zuřila bitva ve středu dne 27. Června u Náchoda. Rakouský 6. armádní sbor pod velením podmaršálka Raminga, dorazil po několika denních unavujících pochodech z Moravy v ranních hodinách toho dne k Šonovu, když v tu chvíli 5. armádní sbor pruský pod velením generála Steinmetze měl nad Náchodem obsazené lesnaté vrchy, zvláště důležitý průchod "Branku". Vzdor velmi udatnému a boji ze strany rakouské, nebylo možno Prusy z jejich obsazených pozic vypudit, a rakouské vojsko utrpělo zde porážku za velmi citelných ztrát. Ztratil ten den 4. armádní sbor rakouský u Náchoda na mrtvých: 105 důstojníků, 1090 mužů a 330 koní. Na raněných 124 důstojníků, 2428 mužů a 92 koně. Do zajetí padlo 5 důstojníků, 977 mužů a 10 koní. Prusové ztratili u Náchoda mrtvých, raněných a zajatých: 62 důstojníky, 1060 mužů a 222 koně.

V naší obci Máslojedech bylo v týž den od Náchoda slyšet hřmění děl, a všechno téměř obyvatelstvo spěchalo na 320 metrů vysoko položenou, širokou, tehdaž polní cestu p. Fejgla, odkud naskytá se nádherný rozhled na Krkonoše, Orlické hory a do širého kraje.

Bylo odtud zcela dobře viděti Václavice a vylítnuvší kouř z jednotlivých výstřelů dělových. Po celý den mnoho obecenstva zde setrvalo, ani v poledne neodcházejíc, zvláště mužů a nás chlapců. Také opodál od nás stále přihlíželo boji dalekohledy několik rakouských důstojníků, kteří po celý den se

tu střídali. I na "Tumpalci", vrchu to nad Hoříněvsi (316 m), bylo po celý den pozorovati zástup lidu.

Po vítězství, dne 27. června u Trutnova žádal generál Gablenz telegraficky generála Benedeka, který přesídlil z Olomouce do Josefova, by hned mu byla vyslána vydatná posila, jinak že nelze se mu v Trutnově udržet. Benedek přání Gablencovu nevyhověl. Pruskému generálu Boninovi poslal však korunní princ ku pomoci jednu divizi gardy, druhou pak divizi gardy vyslal ku pomoci generálu Steinmetzovi k Náchodu. Tím, že nedošla generálu Gablenzovi posila, utrpěl tento druhý den, ve čtvrtek 28. června, jedinou čerstvou divizí zesíleným sborem generála Bonina porážku s velmi citelnými ztrátami. Na příklad brigáda generála Grivičiče, jelikož této nemohl býti již dodán od generála Gablenze rozkaz k ústupu, byla od Prusů zaskočena, takže jí bylo ze skrze Prusy pobiti, utrpěla tolik ztrát na padlých a zajatých, že z celé brigády - 7 praporů - sestaveny byly pouze 2 prapory.

Bitva u České Skalice

V týž den, 28. června ve čtvrtek, dostavil se Benedek osobně do Skalice, zde dal rozkaz, aby 8. armádní sbor vystřídal sbor 6., a rozkázal, aby se sbor ten jakémukoliv boji s nepřítelem, pokud to možno bude, vyhnul. Měl totiž generál Benedek vypracovaný bitevní plán, rozložit se po návrších od Jaroměře k Miletínu, a odtud v nížinách kol Král. Dvora soustředěné armádě korunního prince, počtem slabší, nabídnout rozhodnou bitvu. Dle tohoto rozkazu odcházelo rakouské vojsko od Skalice, když tu pojednou pluky generála Steinmetze, posílené jednou divizí gardy, vnikly do Doubenské bažantnice a napadli zadní voj ustupující armády rakouské. Do boje dali se strhnout pouze dvě brigády od 8. armádního sboru rakouského, které zde utrpěli hroživých ztrát. Oba velitelé těchto brigád, generálové Fragner a Kreisern, zde padli. V boji tom ztratilo vojsko rakouské za boje krátkého, dvouhodinového, mrtvých 69 důstojníků, 1800 mužů a 70 koní. Raněných 121 důstojníků, 2287 mužů a 39 koní. Do zajetí padlo 15 důstojníků a 1287 mužů.

Ztráty pruské zjištěny jsou v této bitvě na 62 důstojníků a 1300 mužů mrtvých a raněných. V této bitvě utrpěl velkých ztrát český pluk čáslavský čís. 21, a jeden český prapor jindřichohradeckého pluku čís. 75. I tento boj u České Skalice pozorovali jsme z polní cesty Fejglovy. V ten den bylo zde i na Trumplacích moc lidu, též důstojníci opět hleděli dalekohledy na boj. Byloť zcela dobře pozorovat jednotlivé výstřely z děl, až stáhnuvši se nad bojištěm černé mraky s bouřkou nám vše přerušily. Přímou nad bojištěm rozpoutala se bouřka a následoval velký liják. Též druhý den bitvy přihlíželi zde s našimi lidmi boji již četní cizí lidé, uprehlíci.

Pruský generál Steinmetz, jemuž se za tato dvě vítězství u Náchoda a České Skalice dostalo predikátu "der Lowe von Náchod und Skalitz", přece dostal důtku od pruského generalisima Moltkeho za to, že se odvážil druhý den u České Skalice udeřit na Rakušany, když věděl, že generál Benedek má po ruce 4 armádní sbory. Stát před ním vojevůdce, s tak velkou přesilou, že by jej byl jistě porazil. Rovněž očekával generalisim Moltke, k Trutnovu dorazí generálu Gablenzovi značná posila, což se též nestalo. Po těchto dvou Benedekových velkých chybách přestali Prusové Benedeka respektovati. Zde se naskytla Benedekovi velice vhodná příležitost dosud nepohotovou armádu korunního prince porazit a rozpráshit, to tím spíše, jelikož její 1. sbor byl u Trutnova poražen. A právě tato armáda korunního prince se stala v bitvě u Chlumu Benedekovi osudnou.

Vojenská kritika naprosto odsoudila generálu Moltkemu nepraktické a velice smělé vedení jeho tří armád, od sebe daleko vzdálených, a tvrdí, že nebylo nic snadnějšího, než jednu po druhé porazit.

Boje u Mnichova Hradiště a u Jičina

Dne 28. června, ve čtvrtek, došlo také k boji u Mnichova Hradiště mezi sborem generála Clam-Gallase a I. armádou pruskou. V boji tom zúčastnil se pak pluk královéhradecký čís. 18, jenž tehdy nesl jméno ruského velkoknížete Konstantina. Tento náš pluk zařazen byl ke brigádě, již velel generál major Piret a patřil k ní polský pluk čís. 45 a myslivecký prapor čís. 29. Také zde utrpěli Rakušané porážky, a ač to byl boj krátký, v němž se zúčastnily dvě rakouské brigády, měli značné ztráty a sice: 20 důstojníků, 1634 muže a 29 koní, mrtvých, raněných i zajatých. Prusové ztratili v boji tomto 8 důstojníků a 341 muže. K velké bitvě došlo u tohoto Gallasova sboru a sboru Sasů druhý den nato, v pátek, dne 29. června, na západ od Jičina až po městečko Železnici, u kteréhožto městečka bojoval a značných ztrát utrpěl hradecký pluk čís. 18. Generál Clam-Gallas měl totiž rozkaz od Benedeka zadržet tak dlouho pruskou I. armádu, až se mu podaří porazit a zapudit armádu II. korunního prince. Opřel se proto generál Clam-Gallas s celou silou i se Sasy postupu Prusů před Jičínem, a sice již v odpoledních hodinách. A počalo se již vojsku rakouskému dobře dařit, když k večeru došel generála Clam-Gallase od Benedeka rozkaz, by se hleděl vyhnouti každému většímu boji s Prusy, a co nejdříve s celým sborem svým i saským spojil se s hlavní armádou. již téměř za šera rozkázal generál Clam-Gallas odvolat jednotlivé pluky z boje, což šlo provést za těžkých okolností: byt' téměř všechny pluky boji zapředeny a ústup děl se téměř po tmě. Vojsko rakouské ve tmě bloudilo, jednotlivé pluky se roztrýšily, při čemž mnoho vojska padlo do pruského zajetí. Množství vojska vehnáno do velikého rybníka jičínského, kde se mnoho vojáků utopilo. I. sbor ztratil zde mrtvých: 45 důstojníků, 1082 muži a 152 koně, raněných 88 důstojníků, 1800 mužů a 40 koní. Do zajetí padlo: 51 důstojníků, 1882 muži a 30 koní. Sbor saský ztratil u Jičina na mrtvých, raněných a zajatých 26 důstojníků a 566 mužů.

Ztráty pruské udávají se v tomto boji na 71 důstojníků, 1485 mužů a 56 koní mrtvých i raněných.

K menším bojům u jednotlivých brigád rakouských došlo: v noci ze dne 28. na 29. června u hradu Kostí, kde kol hradu za jasné, měsíční noci v lese a ve skalách téměř po celou noc bojováno, a kde nejvíce Prusům vzdoroval 26. prapor myslivců.

Srážka u Dvora Králové n. Labem

Dne 29. června v pátek došlo k tuhému boji o město Dvůr Králové nad Labem. Bylo zde uloženo brigádě Fleischhackerově od IV. armádního sboru rakouského, aby postavila se na severní stranu města a kryla tak ústup X. armádního sboru, jenž od Trutnova městem procházel. Ledva poslední voje docházely, byl tu již předvoj pruské gardy, při čemž došlo k boji s rakouským vojskem brigády Fleischhackrovy. Boj ten byl tuhý, rakouské vojsko jen pozvolna ustupovalo zahradami kol města za Labe.

Ztráty rakouské v tomto boji obnášely na mrtvých, raněných a zajatých: 23 důstojníky, 597 mužů, 49 koní a jeden prapor. Prusové tu ztratily jen dva důstojníky a 68 mužů.

Bitka u Svinišťan

Téměř současně s bojem o Dvůr Králové nad Labem svedena byla bitva u Svinišťan, kde utkaly se jednotlivé oddíly IV. rakouského armádního sboru s pruským V. sborem generála Steinmetze, jenž postupoval od Skalice do určeného položení ke Hradišti Choustníkovu. Od IV. armádního sboru rakouského srazil se zde v boji 37. uherský pluk a 30. a 8. prapor myslivců a utrpěl velkých ztrát. Jediný pluk č. 37 ztratil u Svinišťan (hájil panský dvůr) na mrtvých, raněných a zajatých 29

důstojníků a 1114 mužů. Celkem ztratil IV. armádní sbor rakouský v boji u Svinišťan na mrtvých, raněných a zajatých 39 důstojníků a 1411 mužů, z těchto bylo 500 zajato. Prusové ztratili v boji tom celkem 15 důstojníků, 379 mužů a 18 koní.

Benedek s armádou ustupuje

Generál Benedek, jenž přesídlil z Josefova do Dubence a zde se na faře ubytoval, vydal rozkaz pro večer 29. června, dle kterého se měly všechny rakouské sbory postavit na hornatém hřebenu táhnoucím se od Jaroměře na západ k Miletínu čelem k severu. Jen VIII. sbor, jenž byl položen mezi Kašovem a silnicí zaloňovsko-litičskou, měl se postavit čelem k severovýchodu. Zároveň oznámeno, že armáda zůstane ještě příští den v tomto položení nad Dubencem, aby přijala hlavní bitvu. Bylať se II. armáda pruská pod velením kor. prince soustředila a utábořila kolem Dvora Králové n. L. a Hradiště.

V té chvíli, kdy Benedek uvedený rozkaz v pátek vydal, nevěděl ještě o porážce a neuspořádaném ústupu armády gen. Clam-Gallase a Sasů. A proto, když druhý den, v sobotu 30 června se o tom dověděl, poznal, že jeho armáda je na levém boku I. armádou pruskou korunního prince Bedřicha Karla ohrožena, a proto vydal nový rozkaz, dle kterého se měla celá armáda stáhnouti zpět a zaujmout postavení na západ od Hradce Králové kol Chlumu. Vojsko se mělo dáti na pochod třemi směry a sice: silnicí přes Vřešťov, Cerekvici k Sadové, druhý směr přes Dubenec, Žiželoves, Máslojedy, třetí směr po státní silnici od Jaroměře ke Trotině. Třetí armádní sbor, té chvíle u Miletína tábořící, měl tam nejdéle vydržet a krýti tento ústup.

Bylo to v neděli 5. července v 5 hodin ráno, kdy spal jsem se starším bratrem Václavem (Tento můj jediný bratr se stal za Rakouska plukovníkem a velitelem hřebčina v Čechách. Po převratu pak jmenován ředitelem státního ústavu koní v Kladrubech a později inspektorem všech státních ústavů pro chov koní v čsl. republice), pojednou budí nás matka slovy: "Hoši, vstaňte honem, pojd'te se podívat, co jede po silnici oficírů!" Postel naše stála u okna, jež vedlo k silnici, těsně vedle stavení vedoucí. Vyskočili jsme a vidíme, že po silnici po celé šíři jela po různu na koních dlouhá řada důstojníků. Byly tu ke spatření všechny pestré čáky v armádě rakouské užívané, a mezi nimi mnoho dvourohých klobouků se zelenými chocholy. (V rakouské armádě nosili tyto zelené chocholy nejen generálové, nýbrž i všichni důstojníci generálního štábu od setníka nahoru.) Byli to důstojníci všech zbraní, počtem 400, kteří tvořili štáb a suitu generála Benedeka, jenž tudy jel v čele do Hradce Králové, kam z Dubence přesídlil, aby se tam v hostinci "U města Prahy" usídlil. Hostinec byl na Pražském předměstí a byl později zrušen.

Až do této neděle, 1. července, prošly naší vsí jen jednotlivé prapory pěchoty a oddělení jízdy a dělostřelectva, ale vozatajstva tudy přejelo velké množství. Po několik dnů v tomto posledním týdnu měsíce června jela po celý den nepřetržitě řada čtyřspřežních vozů. Lid vesnický byl zcela nečinný práci, a přihlížel stále před staveními pochoduujícímu vojsku. V zahrádce naší kvetly tou dobou stolisté růže, a tu mnozí vozataji žádali o růži. Jiní volali: "Nebojte se nic před Prušákem, vždyť my ho čepicemi utlučeme!". Jelikož panovaly po celý poslední týden v červnu, až do 1. a 2. července parné, slunné letní dny, byla na silnicích spousta prachu, a hrozná žízeň trápila pochoduující vojsko, nechali snést hospodářové, jejichž usedlosti jsou u silnice položeny, veškeré dřevěné nádoby, škopky a podobně před svá vrata, a nechali je z rána naplnit vodou, pokud ji ještě ve studni měli, aby, až některému pochoduujícímu oddělení bude dovolen odpočinek a rozchod, mohli se vojáci dle žízně napít.

V neděli dne 1. července, od časného rána hned za suitou generála Benedeka počal pochod pěchoty po silnici přes naši ves k Nedělišti a Chlumu. Po celý den trval nepřetržitě tento pochod, takže přes silnici na druhou stranu se nikdo nedostal. Byli to většinou pluku IV. armádního sboru, jenž se

utábořil kolem Všestar a Rosnic. Kol naší vsi Máslojed rozložil se tábořem IV. armádní sbor, většinou Maďaři, Rumuni a Slováci, VIII. armádní sbor tábořil od vsi naší na východ k Sendražicům a k Nedělišti.

Nedostatek vody

Vodou zásobovalo se vojsko od IV. sboru ze studánky "haltýře" v lese Svíbu, jízda a dělostřelectvo musilo koně napájet až v potoku Bystřici, vojsko od VIII. sboru našlo vydatný proud vody ve studánce Fejglově v louce u Sendražic. Též zde musila jízda a dělostřelci s koňmi až do potoka Trotinky dojet a zde je napájet. Četné jízdy u vsi Břízky a Rosnic rozložené bylo s koňmi k nápoji dojíždět až do panského rybníka u Světí, u mlýnka. Byl to následkem parných dnů a stálého odběru vody množstvím pochoduujícího vojska studny většinou vyčerpány. V neděli, kdy po celý den vojsko procházelo a mnohé oddíly měly v naší vsi odpočinek, byly až na dvě studny (naši a studnu hořeního mého strýce Volfa ve statku č. 17 na zahradě stojící) všechny ostatní studny vyčerpány. Voda se tehdy vesměs vážila okovem. Okov dřevěný, měřící 15-20 litrů, upevněn byl na řetěze neb provaze, který se navinoval na dřevěný válec "rumpál" zvaný, na němž při jedné straně u delšího čepu byla připevněna železná klika, pomocí níž se točilo rumpálem a voda se vytáhla. Studna naše je 20 metrů hluboká, a tak se stalo, že vojáci, aby nemusili prázdný okov dlouho dolů spouštět, pustili kliku a okov se řítit prudce dolů, často se utrhнул od řetězu a spadnul dolů do studny okov, řetěz i válec. Přihlížel jsem výjevu v neděli, kterak jeden voják dostal bití od houfu žízňivých vojáků proto, že zavinil, že všechno vodu čerpací náčiní spadlo do studny. Vojáci šli a přinesli náčiní čerpací z jiné studny, kde vody nebylo, a vážili zase. Do naší studny napadlo tolik věder a rumpálů, že se již ani vědro pak potopit a vodu nabrat nemohlo. Když otec se po bitvě ve čtvrtek domů vrátil, musil nejdříve sehnat člověka, jenž do studny vlezl, náčiní kus po kuse navazoval a nahoru se tahalo. Jak otec vyprávěl, bylo ve studni sedmá oková a pět válců rumpálů se řetězy. Sousedé pak přicházeli, aby sobě své věci odnesli. Tak bylo zle o vodu ve všech obcích, kudy vojsko šlo. Proto se musilo pro vodu jezdit do potoka, rybníka a vydatných studánek.

Setkání s bratrance

Když v neděli 1. července stál jsem s bratrem Václavem a otcem před vraty u několika škopků, hned ráno naplněných vodou, procházeli obcí myslivci. Pojednou vykřikne z řady vojáků: "Strejčku!" Otec po hlase poznal synovce a mého bratrance Jana Volfa z Hoříněvsi. otec nabral do nádoby vody a běželi jsme za ním. Leč bratranec ani napít se v v chůzi nemohl, ač měl velikou žízeň. Byl to 14. prapor myslivců od VI. armádního sboru. Prapor ten ve vsi ani nezarazil, táhl až ke Všestarům, kde se utábořil. Cestou po vsi nám bratranec jen napověděl, vlastně mému otci, jak se měli v bitvě u Náchoda, kde byli na hřbitově na Václavcích, co jich padlo, jak řadí pruské jehlovky. Bratranec Jan Volf byl dne 3. července při útoku na Chlum v Rozběhicích lehce raněn a zajat od Prusů. V noci ze dne 3. na 4. července byl držen ve veliké oplotěné ovocné zahradě mého strýce Volfa č. 17, kde se narodil. Sháněl civilní oblek, aby se mohl přestrojit a utéci, a však ve statku nebyl nikdo doma, a oblek nesehnal. Druhý den byl s mnoha jinými zajatci hnán do Pruska. Tento bratranec Volf, známý jako dlouholetý hoříněvský "policajt", je narozen roku 1840, tedy nyní 86 let starý, a žije v obci Lužanech zdráv a stále veselý nálady. Dle jeho sdělení pochodovalo tehdyž veškeré vojsko v šestistupu, a když myslivci kdekoli v bitvě z úkrytu stříleli, tedy lepší střelci stříleli a slabší jim vzadu nabíjeli. Lze sobě představit, jak vojáci byli po dlouhém pochodu v šestistupu po zaprášených silnicích prachem obaleni.

Uprchlíci z pohorských obcí

Druhý den po bitvě u Náchoda a Trutnova, ve čtvrtek 28. června, přišlo do obce naší mnoho rodin, uprchlíků z pohorských obcí. Mnohé rodiny se tu zdrželi, přespali po stodolách, kde ještě po vojácích trocha slámy zůstalo, mnoho rodin táhlo ještě dále ke Hradci Králové. Četné rodiny jely na voze a vedli dobytek s sebou, a vezli si též mouku a málo nejnnutnějšího živobytí. Před několika lety sdělil mi p. učitel Kraus, rodák z Dolan u Jaroměře, působící nyní na obecné škole v Jaroměři, že jeho matka často vypravovala, jak na útěku před "Prajzema" u nás se zastavili a pobýli, a také sobě u nás chleba napekla a zde sobě tele zabít nechala.

Hůře bylo o píce pro dobytek. Jak již v předu podotknuto, po předchozím suchém roku 1865 nebylo nikde trocha slámy a také mladé jetely toho roku vyschly, takže ani jetele nebyly. Dobytku se musilo sekat zelené žito, nežli směsky vyrostly. Lidé cizí i domácí jezdili sobě nasekati píci na "panské" do Hoříněvsi, kde měli i jetel pěkný. Lidé rozebrali v panském tom dvoře poslední dny před válkou všechnu slámu ze stohů a stodol, a rozebrali si též všechno zbylé obilí ze špýcharu, ano i krávy sobě lidi ze dvora odvedli, k čemuž dál správce pokyn. Správce dvora poslal též ovčáka s velikým houfem ovcí pryč, aby ovce Prajzi nesebrali. Sám pak ujel i s ostatními dozorci. Ovčák dohnal stádo ovcí až do nedalekých Sendražic a zůstal tam s nimi cítě se již bezpečným. Prusové mu však všechny ovce pobrali. Lidé, kteří z panského dvora Hoříněvsi krávy odvedli a prodali dobře pochodili. Kterí si však krávy ty ponechali, byli později soudně k navrácení jich donucováni. Avšak na konec těmto lidem byly krávy ponechány.

Prchající lid přinesl a všade rozhlašoval zprávu, že "Prajz" bere všechny zdravé muže do 45 let věku na vojnu. Zprávě této tak poplašné, ač nerozumné, povětšinou bylo uvěřeno, a mladí, zdraví mužové, povětšinou otcové rodin, odešli již 30. června a 1. července z domova směrem ke Hradci, zanechavše manželky s dětmi doma. Také můj otec, statný šestatřicátník, odešel v neděli, zjednav za sebe k nám svého staršího bratra Jana Volfa z Hoříněvsi.

My chlapci byli jsme po dva dny v neděli a v pondělí stále mezi vojáky. Na polích, na jih a západ kol vsi rozložena byla brigáda Brandensteinova, 12. pluk maďarský, v tom byla polovina Slováků, a 26. pluk samých Italů, pak 27. prapor myslivců, Štýřanů. Starší chlapci vytrhali doma kde jakou zeleninu a nosili ji vojákům prodávat. Vařiliť vojáci menáž, a sice vždy 5 společně v jedné plechové čtyřhranné nádobě. Dříví brali si vojáci po staveních, kde vůbec bylo.

Před velikou bitvou

Bylo v neděli dopoledne 1. července, když před našimi vraty zarazil hlouček asi 30 důstojníků, sesedli z koní z šli do našeho domu. Všichni vešli do světnice a žádali matku, zdaž by pro ně měla mléko a chléb. Matka měla ve sklepě kolik krajáčů mléka, a i chléb měla napečený. Nosila mléko a důstojníci si krájeli chléb a brali si sběračkou do hrnčků a sklenic mléko, z něhož počali první počali svrchu sbírat smetanu. Když to matka zpozorovala, skočila a mléko v ostatních krajáčích zamíchala. Když platili, požádal jeden z důstojníků, patrně Festetičuv adjutant, zdaž by mohla matka pro jeho Excelenci prodat pecen chleba, což učinila. To vše pozorovali jsme my, chlapci, stojíce u postele, na níž leželo 11 dvourohých klobouků se zeleným peřím. Bratr zkoušel, zdáž některé péro povolí, ale nepodařilo se mu to. Byl to generální štáb důstojníků IV. armádního sboru ode všech zbraní, s podmaršálky hrabětem Festetičem a baronem Molinářem v čele. Tento štáb jel odtud do Neděliště, kde ubytoval se v zámku. Po celý tento nedělní den 1. července byla ves plná vojska, jež skrz procházelo, jiné v zahradách a dvorcích odpočívalo, jiné docházelo z blízkého ležení v poli, aby si životní potřeby koupilo. Sháněli hlavně mléko, máslo, chléb, uzené maso, zvláště pak slepice a husy. Bylo vidět, kterak tu a tam v zahradách měl voják slepici neb husu za provaz pověšenou a škulal a kuchal ji, aby si ji 3-4 vojini společně uvařili. Téže neděle přišel k nám do světnice vojnín pěšák, Rumun neb Maďar, snad Ital, a nesrozumitelnou řečí matku o něco žádal. Matka jemu nerozuměla, on však stále svou opakoval. Tu jedna z přítomných žen řekla matce, aby jej nechala,

že je beztak ožralý. Po těchto slovech hodil voják po ženě otevřeným kapesním nožem, jež v ruce držel. Žena uskočila, a nůž zabodnul se do postele podle mne stojící. My jsme se rozutekli, voják zde zbyl sám, za chvíli pak odešel, ale nůž nechal v posteli vzet. Téže neděle bylo nejhůř o vodu ve vsi. Jen z mělkých studen bylo možno nasáklou vodu čerpat buď hákem, nebo uvázanou nádobou na provaze. Čerpací zařízení bylo všude buď ve studni, buď rozbité. Také do naší hluboké studně spouštěla se putynka na provaze uvázaná, nemohla se však dole potopit pro množství naházeného čerpacího nářadí. Dobytek hovězí se nenapájel, ač parna byla veliká. Většina kočích s koňmi a povozy byla již několik dnů na přípřeži. Až u Trutnova byly povozy z naší obce s vojskem. Jednotliví - Kučera z č. 3 - přihlíželi z povzdálí boji u Trutnova, avšak byli přísně střeženi, aby neujeli. Někteří čeledínové neb synkové přijeli za několik dní po válce, některý přišel bez koní a vozu, jiný si vzal tu a tam ponechané koně s povozem zas jiné a přijel s nimi domů. Můj otec, pokud doma ještě byl, dal na přípřeži jednu kobyly a čeledína, soused Mikulka dal druhou kobyly a vůz a takto se spřáhli. Každý z nich jednu kobyly zapřel, a však musil ji dobře schovat, aby ji vojáci nenašli. U nás byla schovaná na Špýchárku. V tom týdnu ke konci měsíce června ještě se sušila sena. Leč nikdo nedbal, aby seno domů odvezl. Spíše obstála na vzdálenějších kupkách, než doma. Nejen vojsko, ale i uprchlíci skrmili dobyt看em, kde co bylo. V tom čase se selo v naší krajině mnoho řepky - olejky - a právě v tom roce byla řepka velmi uroděná, a vše ostatní obilí také. Otec měl jí 5 korců na poli pod zahradou, kterou než odešel, nechal požnout svázat a postavit do řad. Těšil, že namlátí této řepky 50 korců (korec=90 litrů). Když pak po válce zbytky rozdupané řepky svezl a vylátal, naměřil jen 9 korců.

Mnohem klidnější než nedělní den byl den pondělní, 3. července. Byl to skutečně klid před bouří. Ani z blízkého ležení v polích nedocházelo mnoho vojáků do vsi. Nebylo ovšem již nic k jídlu k dostání, vše bylo snědeno. Podotýkám také, že neslyšel jsem po celou tu dobu války hrát nikde vojenskou hudbu, ač mnoho vojenských kapel naší vsi prošlo, a v poli se svými pluky tábořilo. I lid domácí byl zaražen, nikdo nepracoval, ba ani dobytek ve chlévech nebyl dostatečně obsloužen.

Odpoledne dne 2. července dostala se do vsi zpráva, že "Prajzi" jsou již v Cerekvici. A skutečně týž den dorazil od I. armády pruské, prince Bedřicha Karla, od 7. divize 1. prapor 27. pluku pod vedením plukovníka Zichlinského do Cerekvice. Když matka uslyšela, že jsou Prusové v Cerekvici, vzala nás chlapce, abychom se s ní šli pod zahradu podívat k Cerekvici, zda je uhlídáme. Matka tvrdila, že je vidí za Cerekvicí v poli tábořit, my jsme však neviděli ničeho, a skutečně byli Prusové tito ve vsi ukryti, aby ušli pozornosti Rakušanů, neb plukovník Zichlinský se velmi strachoval, že za jeho odvahu, přiblížit se s jediným praporem na dostřel rakouských děl, bude těžko pykat. Plukovník Zichlinský, který z věže kostela cerekvického dalekohledem pozoroval pohyby vojska rakouského, netušil, jak klidnou bude míti noc. Ač Rakušané věděli, že Cerekvice je Prusem obsazena, neučinili ani nejmenší pokus je vypudit, nebo znepokojovat.

V ten den v pondělí 2. července v poledne pozval si Benedek do Hradce všechny generály a vrchní velitele armádních sborů a brigád. Celkem se jich tam dostavilo 72. S napětím všichni očekávali, že budou jim dány rozkazy pro zítřejší bitvu, ale byli velmi zklamáni. Benedek jim sdělil, že v tomto položení miní popřítí unavenému vojsku několikadenní odpočinek. Jediný generál hr. Edelsheim-Gyulai, měl odvahu Benedekovi odpovědět "Excelence, zítra máme rozhodnou bitvu." Benedek řekl jenom: "Bude-li zítra moje armáda napadena jen jednotlivými oddíly nepřátelskými, zůstanu zde. Bude-li armáda napadena na celé čáře nepřítelem, budu se nacházet na výšině chlumecké." Když pak v noci docházeli Benedeka stále určitější zprávy o blížícím se nepříteli, nechal zpracovat před půlnocí generálem Baumgartenem, šéfem generálního štábu, nově jmenovaným od císaře toho dne na žádost Benedeka místo generála Krismaniče, bitevní dispozice, jež byly jednotlivým armádním velitelstvím po druhé hodině noční rozdány. Dle nich měl se rakouský osmý sbor postavit od Charbusic ku Přímu, od tu přes Probluz Sasové, od těchto až po silnici hradecko-hořickou X. armádní sbor, od tohoto přes Lípu a Chlum III. armádní sbor, odtud přes Nedělišťe, Trotinu po Smiřice IV. a II. armádní sbor, a I. a VI. armádní sbor se mají postavit od Všestar ke Dlouhodvorům

do zálohy. 1. divize lehké jízdy - 4 pluky husarů - má se postavit mezi Sendražice a Lochenice, ostatních 5 divizí záložní jízdy, celkem 22 pluků, jakož i dělostřelecké záloha, jež pozůstávala z 240 děl, postavit se měla za oba sbory u Břízy a kol Rosnic, a měli býti Benedeku samému k dispozici. Tímto postavením armády rakouské od Charbusic po Smiřice utvořen půlkruh v délce 16 km, a na každý jeden metr připadlo 17 rakouských vojáků. Prusů, v jich větším půl kruhu, připadlo na běžný metr 14 a 1/2.

Rozhodná bitva u Chlumu dne 3. července

Již den pondělní, dne 2. července, počal se odpoledne chmuřit, obloha zatahovala se lehlými mraky. Slunce již nepálilo. Noc byla tichá, lidé slyšeli proniknout častěji jednotlivé výstřely z pušek. Byly to výstřely na sebe narazivších jednotlivých předních stráží. Starší lidé měli vesměs tušení, a také se od důstojníků a vojáků dozvěděli, že zítra dojde jistě k velké bitvě, a proto buď nespali, anebo spali jen málo. Každý měl starost, kam se schová, neb kam uteče. Ráno dne 3. července, byly jsme i my, děti, matkou vzbuzeny, proti obvyklé době a hned jsme se musili ustrojit. Bylo z rána mlhavo, bez deště, avšak bohatá rosa padla. teprv asi po osmé hodině počal padat zcela jemný déšť, tak jemný, že když jsme jím pak dlouho kráčeli, ani jsme nepromokli. Tento deštík trval do poledne, teprv ke 2. hod. se mraky počaly trhat a slunce se počalo prodírat. Po sedmé hodině ranní počal na silnici čilý ruch. Počaly tryskem přejíždět vozy, za chvíli děla. Zděné naše stavení se počalo hrozně otřásat. o půl osmé hodině vypálena byla z rakouského děla od Dohalic prvá rána na pruské hulány, kteří vyjeli ze Mžan, za tehdejší panskou stodolou. Za chvíli kol osmé hodiny pášlo již 40 rakouských děl z "Tumplace" - dnes Rejdiště zvaného - nad Hoříněvsi směrem ku Benátkám a Želkovicům. jiná baterie rak. od Čistěvse pášila přes Bystřici k Dubu, kde jeden granát zabil 4 hulány v blízkosti přibývního sem krále pruského. Jiný granát zaryl se před králem, sloup země vyletěl do výšky, avšak střela neexplodovala. Kůň králův se vzepjal do výšky, Bismarck přicválal, vzal koně králova za uzdu a odvezl jej do zadu. z nebezpečí. Současně z děly počaly hrčeti celé salvy výstřelů z pušek.

Postavení armád a bitevní rozkazy

Prusové, a sice armáda prince Bedřicha Karla, a III. armáda polabská, stála již o 6. hodině ranní na pravém břehu potoka Bystřice od Cerekvice až na Nechanice, na vykázaných jim stanovištích, kdežto v tu dobu vojsko rakouské všude ještě vykázaná jemu stanoviště zaujato nemělo.

Když totiž v Pruském hlavním štábu se dozvěděli v neděli, dne 1. července o změně postavení vojska rakouského, domnívali se, že Benedek zaujal s armádou svou velmi výhodné, pevné postavení na levém břehu Labe mezi Josefovem a Král. Hradcem. V tom případě měla I. a III. armáda pruská u Pardubic přebrodit Labe a armádu rakouskou ze zadu obejít, druhá armáda pruská měla přebrodit řeku Úpu a Metuj a napadnout Rakušany z pravého boku. Když však princ Bedřich Karel, jenž byl ubytován v zámku v Kamenici, v pondělí dne 2. července dozvěděl, že armáda rakouská celá je rozložena v nížině kol Chlumu, a že za zády má dvě velké řeky Labe a Orlici, poslal ordonančního důstojníka do hlavního štábu do Jičína, kam již přibyl ze zámku Sychrova král pruský, aby se bez odkladu, a sice zítra na Rakušany udeřilo. Návrh ten byl v hlavním stanu přijat, ihned zpracován nový bitevní plán, a II. armádě korunního prince pruského v noci poslán rozkaz, aby co možno nejdříve ráno 3. července se vypravilo a zasáhlo v boj. Rozkaz dodán korunnímu princovi podplukovníkem hrabětem Finkem z Finkensteina ve 4 hodiny ráno. Cestu 4a1/2 míle z Jičína do Dvora Králové vykonal hrabě Finkenstein koňmo za 4 hodiny.

Krvavý boj o les Svíb

Ve 2 hodiny po půlnoci na úterý dne 2. července byla celá I. a III. armáda pruská, jež tábořila mezi Jičínem a Hořicemi, na nohou a táhla k Bystřici. 7. pruská divize stála v Cerekvici již o 6. hodině ranní, velel jí generál Fransecky, a později způsobila rakouskému vojsku v lese Svíbu veliké krveprolití. Skládala se ze 4 pluků, vesměs magdeburských, a sice čís. 26, 27, 66 a 67. K divizi přiděleny byly 4 baterie o 6 dělech a příslušná jízda.

Proti této, od Cerekvice postupující divizi, stál za Benátkami 1. rakouský prapor od 12. pluku, patřící brigádě Brandensteinově, jenž stál tu do rána na před stráží. Tato slabá síla musila brzy přesile Prusů ustoupiti, za krátko i Benátky vyklidit, a to již se značnými ztrátami. Prusové již před 9. hodinou vnikli přes Benátky do lesa Svíbu. Od Čistěvsi vnikla proti Prusům těm 3. brigáda od 1. armádního sboru rak. a sice brigáda generála Apiano. Když však velitele došel rozkaz, že má obsadit ves Chlum a Lípu, odvolal generál svoji brigádu. Prusové v patách ji následovali a tak se dotali brzy do Čistěvsi. Když velitel IV. armádního sboru rakouského generál hrabě Festetič se dozvěděl, že vojsko jeho sboru je zapředeno v boji - brigáda Brandensteinova - dal se strhnouti s celým svým IV. sborem místo čelem na sever k Hoříněvsi, čelem na západ k Máslojedům. Sotva však dorazil z Nedělišť k Máslojedům, postaviv se před 9. hodinou se svým štábem na nejvyšší bod u Máslojed, jižně od statku Šprýňarova, od lesa Lisice, od Cerekvice vystřelený pruský granát, vybuchnuv, urazil hraběti Festetičovi celé chodidlo levé nohy. Těžce raněný generál předal velení podmaršálku baronu Mollinarimu. Mezi tím vyslána byla již celá brigáda Brandesteinova do lesa Svíbu, a sice pluk č. 12, 26 a 27. prapor myslivců. Druhá brigáda vyslána, (a sice generála Fleischhackra), aby vyklidila Čistěves od Prusů. To se sice brigádě té povedlo, ale do lesa vniknouti, a odtud Prusy vytlačit, se ani po dvou hrozných útocích brigádě té nepodařilo. Když i první brigáda Brandensteinova po hrozných ztrátách musila z lesa ustoupit, nastoupila k útoku třetí brigáda plukovníka Poekha. Plukovník Poekh ponechal v záloze 37. pluk od své brigády, jenž u Svinišťan utrpěl velkých ztrát, a nahradil jej 2 prapory od VIII. armádního sboru, které stály v noci u Hoříněvsi na předních strážích, a nyní odtáhnuvši svůj VIII. armádní sbor nalézt nemohly. Byl to jeden prapor český, 21. čáslavského pluku, druhý uherský od 32. pluku. Dále přibyl brigádě té prapor myslivců čís. 30 od brigády 4. arciv. Josefa. Brigáda Poekhova udeřila s těmito 7 prapory od východní strany na les Svíb a skutečně uvedla Prusy ve zmatek a donutila je k útěku z lesa. V tu chvíli spěchaly z lesa Skalky od Sadové 2 prapory Prusů od 8. divize generálu Franseckymu do lesa Svíbu ku pomoci. Fransecky, jenž v tu dobu stál za severním okrajem vysokého tehdejšího lesa v úkrytu se zálohou, zarazil a spořádal prchající své oddíly, přidal své všechny zálohy a hnál takto posílené své řady zpět do lesa. Vítězně postupující brigáda generála Poekhova byla nyní napadena ze tří stran, z prava se značnou čerstvou silou, z předu dvěma čerstvými prapory přispěchavšími z lesa Skalky, a od Prusů 27. pluku, kteří se ve dvou usedlostech tehdejších osamocených, na Obci v Čistěvsi s raněným plukovníkem Zichlinským udrželi, a odtud z levého boku na vojsko brigády Poekhovi doráželi. Takto ze tří stran napadená rakouská brigáda utrpěla hrozných ztrát. Plukovník brigádník Poekh padl a s ním všichni štábní důstojníci od celé brigády, až na majora Bártu, jenž odjel na Chlum žádat generála Benedeka o posilu.

Mezi tím žádal generál baron Millinari generála hraběte Thuna, velitele II. armádního sboru, o posilu. Hrabě Thun vyslal k Mollinarimu od Sendražic přes Máslojedy dvě své brigády ku pomoci, a sice brigádu generála Safrano a gen. vévody Wurttemberského. Brigády tyto, seřadivši se západně od Máslojed, udeřili útok na les Svíb od východu, a k velkému jejich úsilí a za strašného krveprolití podařilo se Prusy skorem všude z lesa vypudit. Od rána do poledne proti vystřídavším se 48 praporům rakouských v boji o les Svíb stáli ustavičně tiž Prusové, a sice nejdříve 12, později 14 praporů. Prusové byli ustavičným bojem zcela vysíleni. Do boje o les Svíb zasáhlo také 120 děl rakouských (80 děl od IV. sboru a 40 od II. sboru), jež k polednímu na výšinách kol Máslojed byly postaveny, a střílely vesměs do lesa Svíbu, k Benátkám a Želkovicům. Jen na "Thumplaci" zůstalo od rána stále v činnosti 40 zbývajících děl od II. sboru. V tu dobu, kdy Prusové ze Svíbu byli vytlačeni, bylo hned po poledni, počalo vojsko po naší vsi Máslojedech jásat, že vítězství je jejich. Za stodolou naší usedlosti počali hráti dvě rakouské kapely střídavě veselé pochody. Snad nikdo té

chvíle neměl tušení, jaké překvapení očekává v kratičkém čase armádu rakouskou z pravého boku, od severu.

Před katastrofou

Střed rakouské armády až do 3. hod. odpolední se statečně držel a generál Benedek doufal již ve vítězství své toho dne. K návrhu nového šéfa generálního štábu generála Baumgartena rozkázal zahájit proti I. armádě pruské boj dělostřelecký. Bylo z prvních bojů známo, že rakouské dělostřelectvo má všude převahu nad dělostřelectvem pruským. Opak toho byl u pěchoty. Avšak rozkaz ku zahájení boje dělostřelectva nebyl sdělen též velitelstvím pravého a levého křídla rakouského.

Bylo tudíž již o 9. hodině postaveno 16 děl rakouských od Lípy po výšinách směrem k Probluzi, a tato děla nepřetržitě střílela směrem na západ. Do lesa "Hole", do vsi Dohalic, Mokrovous a Třešovic. Jakmile byla některá baterie vystřílená, hned ji ze zálohy od Rozběřic vystřídal baterie čerstvá. Boj tento trval nepřetržitě 3a1/2 hodiny odpoledne. Pluky I. armády pruské nemohly se dostat nikde ni krok ku předu. Účinek pruských děl byl nepatrný. Celý armádní sbor jízdy pruské musil zpět a kryl se za vysokým lesem u vsi Suché, vozatajstvo bylo již obráceno a připraveno k ústupu.

Na levém křídle u Probluze se Sasové statečně drželi proti pruským oddílům III. armády generála Herwartha z Bittenfeldu, jež obcházela levé rakouské křídlo od Nechanic a Hrádku. Sasové odvážili se i útoku proti Prusům a ty by se jim byly i dařily, kdyby na levém jich křídle byly je rakouské pluky VIII. armádního sboru kryly. Sbor VIII. totiž dostavil se na své stanoviště ze svého vzdáleného tábora od Sendražic příliš pozdě. Dorazila brigáda Woberova teprve o 2. hodině odpolední na své stanoviště, a to ještě jen se 4 prapory. dva prapory od této brigády bojovaly v lese Svíbu, jak již v předu uvedeno.

Když po 2. hodině odpolední počali Sasové ustupovat, poslána jim ku pomoci ze zálohy od I. armádního sboru brigáda Pire s 18. královéhradeckým plukem, 45. plukem a 29. praporem myslivců.

Ve 1/4 na 12 hodin dopoledne stál pruský korunní princ na vrchu Chotěborkách a skrz trhající se poněkud mraky pozoroval dalekohledem situaci boje. Odtud určil dvě věkovité lípy na vrchu "Tumplaci" nad Hoříněvsí za směr svému vojsku, odtud pak věž kostelíka chlumského měla sloužit za další směr.

Po 8. hodině ráno, kdy na "Tumplacích" hřímalo již nepřetržitě 40 rakouských děl, počala jiná baterie rakouská střílet hned za vsí naší as 400m na východ od našeho statku, na nejvyšším bodu obce na tak zv. "Obíčce" Fejglově postavená. Vystřelené granáty od této baterie létaly zprvu přes naší zahradu směrem k Benátkám, později přes statek Mikulkův, za silnicí vedle nás ležící, směrem od Svíbu, a několik granátů prolétlo střechou stodoly Mikulkovy. Bratr Václav byl od 7. hodiny ranní z domova pryč. Já pak stál jsem na prahu domovních dveří, odkud je krásný výhled od dálky, zvláště na "Thumplace", sledoval jsem jak se blýská a kouří z děl. Když již všichni uprchlíci z domu našeho odešli, k 9. hodině, po silnici tryskem projížděla děla a vozy s náboji a opět zpět vozy prázdné, takže touto jízdou a blízkou střelbou z děl vzduch se tou měrou otrásal, že okna řinčela a celé zděné naše stavení se třásl. Otec, když se po válce vrátil domů, shledal, že západní štít u domovní budovy je celý odtržen, a klenby obou světnic tu položených, že hrozí sesutím. - V tu dobu, po 9. hodině kdy ryk válečný dosahoval vrchole, rozhodla se matka skrýt se s námi v našem hlubokém, velikém, z úhelníků klenutém sklepe. Bylo jí tak dlouho čekati z té příčiny, poněvadž až do 9. hodiny tu nebyl bratr Václav, a ona trnula v úzkostech o hochy, kde je, co se s ním děje, a

strýc Volf, tím více, že ani služka, ani matka neodvážily se z domu jít jej hledat. On pak stál na západním konci obce, na cestě k Čistěvsi vedoucí, za poslední dřevěnou chalupou Skořepovou č. 37, a poblíž statku Šprýňarova, od této války památného, a přihlížel s několika lidmi a výrostky k boji. Skýtá se odtud krásný výhled k Benátkám a Cerekvici, kde vedl se již prudký boj pěchoty. Opodál, hned pod statkem Šprýňarovým, pálilo půl baterie rakouských děl. Když již po těchto čtyřech dělech bylo od lesa Lysice od Cerekvice pruskými děli střeleno a granáty pruské sem začali dopadat, přicválal důstojník od těchto děl a vyhnal stojící tu lid domů. A tak konečně přišel také můj bratr Václav. Nyní matka prvního mne chytila za ruku a vedla do sklepa. Já pak spustil jsem hrozný křik, a ani násilím jsem se nechtěl dát do sklepa vtáhnout. Byl bych ovšem podlehnul, kdyby se byl neobjevil v síni domu rakouský důstojník, jenž strýcovi Volfovi a matce pravil, ať hledí rychle odejít, že o tuto ves bude pravděpodobně sveden tuhý dělostřelecký boj, a že toto zděné stavení by mohlo být zničeno a my pod jeho troskami zasypani. Nevím, zda tento důstojník strýci poradil, abychom se uchýlili za Labe, aneb jen náhoda nás za Labe svedla. Na radu téhož důstojníka na rychlo matka zabalila dva pecny chleba na záda a jedné služce naložila, mladší služka, Anna Hladíková z Hoříněvsi vzala na záda mou mladší, rok starou sestru Annu, a za ruku nás dva chlapce a dvě starší sestry Františku a Kateřinu, a šli jsme. Čeledín byl již kolik dnů s jednou kobyloou na příprěži, druhá kobyla byla na špýchárku zavřená. Na jetí nebylo ani pomyšlení. Jednak neměl kdo jet a silnice byly přeplněny všude vojenskými povozy a děly. Matka svázala si do uzlíčku své cenné věci, zamkla domovní dveře a šli jsme. Hovězí dobytek, pár ročních hřebců, kobyla vepří, slepice a husy, vše ponecháno náhodě na pospas. Veškerý dobytek následkem nedostatku vody nebyl již kolik dnů dosyta napojen.

Útěk obyvatelstva

Když vyšli jsem z domu, zcela drobně pršelo. Na silnici skrápěl se hluboký prach, na obilí visely kapky vody a toto, toho bujné, bylo až k zemi sklopeno. V tu dobu hřmělo již v blízkosti naší obce mnoho rakouských děl a těžký, vlhký vzduch prosycen byl čpavým dýmem. Když došli jsme na jihovýchodní konec vsi před náš rodný Volfův statek, stál tu před statkem na okraji pole již hlouček lidí, k nimž jsme se i my přidružili, a který se stále množil. Všichni tito lidé, nemohouce po silnici, měli v úmyslu jít chodníčkem, vedoucím přes pole k Nedělišti, k západnímu tamnímu dvoru. Avšak pro stále táhnoucí pluky pěchoty kol jižní strany obce k lesu Svíbu, nemohli lidé kupředu. Když jsme přišli sem, viděli jsme, jak táhnou husaři tímto směrem po poli. Jeli po dvou a byla jich nekonečná řada. Byl to husarský pluk č. 7, jenž přiděl byl IV. armádnímu sboru.

Když řetěz husarů neměl konce, poručil jeden z důstojníků téhož pluku zastavit, když viděl zástup nás čekajících lidí, kteří nemůžeme kupředu. Takto uvolněnou mezerou proběhli jsme rychle všichni, abychom se pak na chodníčku jeden za druhým srovnali a tak postupovali. Byla nás nepřehledná řada. Od obilí, jež bylo přes chodníček sklopené a mokré, měli jsme oba chlapci brzy kalhoty promočené a mně začínal být zima. Po dobu, co stáli jsme před statkem Volfovým, hřímala za námi již zmíněná baterie děl rakouských a já nespouštěl jsem ruce s uší. Když došli jsme do vsi Nedělišť, počali jsme se rozcházeti, mnozí lidé uznávali za lepší jít ke Hradci, jiní, a k těm i my jsme patřili, dali se k Lochenicům, aby se zde dostali za Labe. Ti, kteří šli ke Hradci, špatně volili. Byliť k večeru prchajícím vojskem strženi do víru a hnáni tak za Pardubice, kde jen po dlouhém čekání někteří večer, jiní po půlnoci, ba až k ránu se dostali po mostě za Labe. Když jsme šli od Nedělišť k Lochenicům chodníkem, viděli jsme po levé straně směrem k Sendražicům stát mnoho husarů a za těmito dělostřelce. Byla to celá divize lehké jízdy - 4 pluky - již velel generál kníže Thurn-Taxis a dvě baterie, 16 děl lehkých, k této divizi patřících. Jiného vojáka jsme cestou do Lochenic nepotkali, ani u labského mostu nebylo dosud vojáka, jehož sem k ochraně mostu generál Henriques později jeden prapor vyslal. Před mostem po pravé straně ležely dvě kupy chleba, vojenského komisárku, patrně zkaženého. Na Labi po obou stranách dřevěného mostu stálo několik loděk a dřevěné sloupy mostu bylo obvázáno slámou, aby most byl k zapálení připraven.

Za krátko octli jsme se opět mezi množstvím lidí a sice před vsí Skalicí na vrchu nad holou strání, jež se vypíná přímo na levém břehu labském směrem od Smiřic k Lochenicům. Zde, mimo nás uprchlíky, dlelo mnoho lidí ze vsí zálabských, aby odtud přihlíželi boji. Také my jsme zde dlouho stáli a já jsem slyšel ze zástupu hlasy, že na Chlumu hoří a onen druhý kouř na pravo že pochází asi z Máslojed. Skutečně to hořelo v naší obci. Byly zde pruskými granáty zapáleny tři budovy (dvě dřevěné usedlosti č. 43 a 44 a obecní domek č. 46).

Bylo to as po 4. hodině odpolední. Za chvíli as po 2. hodině, viděti bylo četné blýskání z rakouských dělo od Nedělišť ke Chlumu postavených. Bylo to 80 rakouských děl, celý 6. dělostřelecký pluk, jenž tohoto postavení počal pálit proti objevivším se předním vojm pruské II. armády korunního prince od Máslojed ke Chlumu táhnoucí.

Odtud šli jsme přes Skalici a stále polními cestami až do vsi Divce. Zde za vsí Skalice teprve jsme viděli nepřetržitou řadu s povozy ujíždějících lidí. Hned za Skalicí prolítlo vedle nás několik hulánů rakouských, z nichž prostřednímu klopýtl kůň a upadl. Voják přeletěl koni přes hlavu, avšak hned nasedl opět a jel za ostatními. Byla to patrola od 2. pluku rakouských hulánů, předěleného II. armádnímu sboru, jenž na levém břehu Labe jako hlídka projížděla.

Mezi četnými povozy poznala matka povoz z naší obce a sice povoz rodiny pana Fejgla, jenž byl v tom čase obecním starostou. Pamatuji si, že z mužů dospělých, vyjma čeledína, nejel s sebou nikdo, toliko 10letý syn Václav, jenž se stal později vodárenským inženýrem u magistrátu města Prahy, dále jen paní Fejglová se dvěma dcerami a služky. Paní Fejglová měla prý v šátku kolem těla v šátku zavázaných 6000 zlatých, pokladniční to hotovost v jejich statku se tehdaž nacházejícího okr. kontribučenského fondu, což zde vedl účetní jménem Holub. Mne, a nevím, zda koho jiného z mé rodiny ještě, vzala paní Fejglová na vůz, což mně ušlému, hladovému a ustrašenému, i na nohách promáčenému, bylo velmi milé.

Bylo k páté hodině odpolední, když stavili jsme ve vsi Divci na velké návsi, a tu rozhodla se paní Fejglová jeti zpět do nedalekého Černilova, kde měla příbuznou rodinu Prokšovu. Tuším, že z téhož statku a z té rodiny pocházela. Když polní cestou ze zadu jsme do statku Prokšova přijeli, uvítala nás zase jen sama hospodyně doma slovy: "Kam se k nám jedete, vidíte, že má vůz naložený a že chystáme také na útěk!" Paní Fejglová byla zaražena takovýmto uvítáním, zůstali jsme všichni na dvoře na jakémsi otesaném dříví sedět, ona pak, jsouc pobídnuta pak konečně, šla si domu uvařit pro své lidi kávu. Tu pojenou volá mladší naše služka Anna Hladíková z Hoříněvsi, dcera panského šafáře: "Tatínek jede s panskými potahy!" A vskutku, panský šafář pan Hladík se vracel se třemi žebřinovými vozy, také na útěku, zpět, vzal celou naši na vůz a zavezl nás brodem přes Labe u Skalice do panského dvora do Zderaze u Smiřic, kamž jsme po slunce západu dorazili. Zde od šafářky jsme byli vlídně přijati a mlékem pohoštěni. Chléb měla matka svůj. Mezi jízdou z Černilova již k večeru bylo slyšet z bojiště ojedinělé výstřely z pušek. Prusové dobýjeli prý těžce raněné koně.

V bývalém ovčíně byla nám tamním šafářem na zem rozestřena sláma a tak jsme zde přespali noc. Ráno nás opět šafářka pohostila mlékem a teprve po 9. hodině dopolední jsme se ubírali domů.

Armáda pruského korunního prince zasahuje v boj

Hlavní štáb pruský, nalézající se stále na výšině mezi vsí Dubem a Sověticemi, viděl, že je ve velmi zoufalé posici. Celá jeho I. armáda nemohla od Sadové krok kupředu. Proto generál Moltke i Bismark, o němž se praví, že byl odhodlán v případě nezdaru Prusů prohnat si kulku hlavou, stále naslouchali, zdaž boj na jejich levém křídle začne prudčeji zuřit, zdaž II. armáda korunního prince

zasahuje již v boj. Pruský generál Fransecky, velitel 7.divise, vyslal z lesa Svíbu ke korunnímu princovi svého důstojníka se žádostí, aby co nejdříve jemu poslal posilu, že se nachází v těžké situaci. Korunní princ měl o půl 12.hod. dopol. po ruce k útoku na výšiny nad Hoříněvsi a na výšiny Horka nad Račicemi toliko jednu divisi gardy (čtyři pluky pěchoty), a VI. slezský armádní sbor osm pluků pěchoty a k těm příslušné dělostřelectvo a jízdu. Ostatní divise a sbory byly v tu dobu ještě příliš daleko. Předvoj prvního sboru došel do Sedlic, druhá divise gardy docházela k Vilanticům a V. sbor Steinmetzův blížil se Hustiřanům.

Korunní princ pruský byl zcela jist a na to připraven, že nejen výšiny nad Hoříněvsi a Horka nad Račicemi, nýbrž že lesnaté výšiny račické, nad mlýnem v Koutech ke vsi Habřině se táhnoucí, jsou rakouskými děli hustě obsazeny. A kdyby byl Benedek dle návrhu generála Baumgartena, "zaujmout boj dělostřelecký proti nepříteli", nařídil boj dělostřelecký také na pravém svém křídle proti II. armádě pruské, jako jej nařídil proti I. armádě, pak byly zmíněné výšiny nad Hoříněvsi a Račicemi obsazeny 176 děl rakouskými, jež po ruce měly dva armádní sbory a jízdní divise knížete Thurn-Taxisa. Tento počet rakouských děl byl by zadržel i celou armádu korunního prince tak, jak drželo 160 děl rakouských I. armádu pruskou od Chlumu za Bystřicí.

Leč, jak byl korunní princ pruský překvapen! Na vrchu u lip nad Hoříněvsi stálo a pálilo proti němu 40 děl. Když však o půl 12.hod. dopol. postavilo se pod Vrchovnice přes dvůr Frantov až k Račicům 90 pruských děl, a sice z opatrnosti před výtečnou palbou rakouských děl, na vzdálenost 30 kroků jedno dělo od druhého a počaly střílet proti 40 dělům rakouským, musila rakouská děla po krátké chvíli odjet, jednak že mužstvo bylo střelbou od rána trvajícím unaveno, zvláště pak proto že došly jim náboje a jiných jim ze zadu se nedostalo. Zjistilo se také, že dobré tři čtvrtiny granátů rakouských neexplodovaly. Tato děla rakouská odjela směrem k Nedělišti. Ostatních 120 děl ke II. a IV. rak. sboru přidělených bojovalo u Máslojed. Pěchoty rakouské zbylo zde na pravém křídle rakouském ze dvou celých sborů (56 praporů) pouze devět praporů k boji schopných. Tři čtvrtiny těchto sborů a sice šest celých brigád, změnilo postavení místo čelem na sever, čelem na západ a dalo se strhnouti v boj o les Svíb proti jedné pruské divisi (12. později 14. praporům pruským). A tento boj o les Svíb, který si vyžádal hrozných obětí, byl se strany rakouské zcela zbytečný, neboť na vrchu mezi Chludem a Lípou bylo v zákopech a dále na svahu mezi Chludem a Máslojedy bylo 64 děl, jež by byly další postup pruské divisi ke Chlumu zamezily. Zákopy po těchto dělech rakouských se v nynějším lese chlumském až do dnešní doby zachovaly. Střelbě těchto rakouských děl překážela rakouská pěchota bojující ve Svíbu.

Ze dvou zbylých rakouských brigád na pravém křídle měla brigáda Thomova u Hoříněvsi čtyři prapory zapředeny též v boj o les Svíb, a brigádník Henrique u Trotiny vyslal jeden prapor od své brigády k hájení mostu přes Labe u Lochenic. Zbylo tudíž na pravém rakouském křídle devět boje schopných praporů bez děl a čtyři pluky husarů se 16 děly.

Proti těmto devíti praporům táhlo 96.000 Prusů. A tak, vidouce, že každý odpor proti takové přesile byl by jen zcela zbytečným krveproléváním, odtáhly i tyto prapory k Lochenicům a přes Labe po krátkém zápase.

Generál Bedenek, jenž byl vzdálen sotva 4 km od svého bojujícího pravého křídla, neměl ani nejmenší tušení, že již od 1.hod. odpol. je celé pravé jeho křídlo na ústupu, a cesta II. pruské armádě do jeho zad že je zcela uvolněna. Rozkázal k polednímu přísně, aby pluky IV. a II. sboru v lese Svíbu v boji zapředené se z boje vyprostily a bezodkladně zaujaly dřívější své postavení; a tyto pluky skutečně ze Svíbu odtáhly, ale postavily se mezi Chlum a Nedělišť, a nikoliv na tak výhodnou pozici na výšiny nad Hoříněvsi a Račicemi, poněvadž jim k tomu nezbýval již čas. A tak korunní princ pruský, máje spočátku po ruce jen 3 divise (12 pěších pluků), vyslal jednu brigádu gardy ku pomoci generálu Franseckému do lesa Svíbu, druhá brigáda táhla přes Máslojedy, kamž o 2.hod. odpol. vrazila, a ve 3 hodiny byly již obě tyto brigády gardy pruské na Chlumu, a přes

Sendražice a Nedělišťe tou chvílí táhly již VI. (slezský) sbor pruský. Zároveň 7. divise Franseckého táhla ke Chlumu.

Bitka o ves Máslojedy

Kol jedné hodiny odpo. byla naše ves Máslojedy přeplněna rakouským, vítězstvím opojeným vojskem, všech pluků a všech jazyků, jež po těžkém a hrozném boji se vracelo z lesa Svíbu, tou dobou na krátkou chvíli od Prusů vyklizeného. Vždyť Cerekvicí té chvíle Prusové divě prchali zpět skrz bránu kostelní věže a tuto za sebou zabarikádovali.

Dle vypravování očitého svědka, 40letého kulhavého krejčího Václava Huška, který po celý den boje dlel ve sklepech pod stodolou sousedního statku č. 28, u Mikulků, počaly po 1. hod. za stodolou našeho statku v zahradě střídavě hrát dvě vojenské kapely rak. veselé pochody, oslavující vítězství. Vojáci rakouští, mezi těmi i Češi, volali: "Máme vítězství, Prajz je na útěku!" - Zotvírala se násilím všechna stavení v obci, a vojáci, hladoví, hledali, co je kde k jídlu. Ke druhé hodině pojednou počala prudká ruční střílba ze zahrad kol severní části obce. Nastalo velké zděšení mezi vojskem. Zadními vraty do statku starosty Fejgla hnali se Prusové. Jediný v tom statku doma zbylý 70letý krmič dobytka Josef Luňák, stojí na záspi, zvolal: "Křičíte, že máte vítězství a Prajz se sem vratama hrnou!" V tom zněly již rány a rakouští vojáci, zasažení kulemi, padali. Nastal po všech téměř dvorcích zoufalý boj muže proti muži. Jedna baterie rakouská vrazila do vsi, dvě děla postavila na silnici u t. zv. přelízky a vypálila po jedné ráně k Hoříněvsi, avšak ze zahrady statku č. 30, patřícího rodině Kadečkových, zarachotily výstřely pušek a všechny koně byli hned postříleni a také většina mužstva. Jiná dvě děla byla postavena v zahradě statku č. 18, Malířově, aby odtud po silnici se hrnoucí Prusy smetala, leč tato 2 děla ani nevystřelila; mužstvo i koně byli postříleni, dříve, než mohli vystřeliti.

Za pruskou pěchotou následovalo v patách pruské dělostřelectvo, které po vyklizení naší vsi od Rakušanů projelo cvalet silnicí, rozestavilo se po polích na jižní straně od Máslojed a počalo prudce střílet na zmíněný 6. dělostř. pluk rak., postavený od Chlumu k Nedělišťi a ke Chlumu vůbec. Byla to ona pruská děla, počtem 90, jež o půl 12. se postavila od Vrchovnice k Račicům a pálila na "Tumplace". Celé 2 1/2 hod. trvalo, než se tato děla dostala za Máslojedy, v místo, od prvního jich postavení u Vrchovnice sotva 3/4 hod. cesty vzdálené. A postup ten trval Prusům tak dlouho, za nepatrného odporu vojska rakouského v těch místech, jak dlouho by však byl trval, ba snad byl i znemožněn býval postup Prusům, kdyby proti této II. pruské armádě na svém určeném postavení, v tak výhodné posici byly stály celé rakouské 2 armádní sbory a 1. divise jízdy se 176 děly, kteréžto sbory byly dosud do 3. července bojem nedotčeny.

Tito prustí dělostřelci zanechali zde za vsi na polích 36 mrtvých koní; své padlé mužstvo tu ihned Prusové pohřbili. Půda byla od rakouských granátů v těchto místech rozrytá. Slezský VI. armád. sbor a sice jeho 11. divise, měla za první úkol, tento Prusům hrozně nepohodlný 6. dělostřelecký pluk z jeho postavení vypudit, což se jí přes Nedělišťe z boku obejitím podařilo. Ustoupivší tato rakouská děla postavila se po druhé mezi Světín a Všestary, odkud vydatně podporovala útok rakouské pěchoty na Chlum, když byla opět zde z pravého boku shora zmíněnou pruskou pěchotou napadena a vytlačena, utrpěvše velkých ztrát.

Boj o Chlum a ústup rakouské armády

Pruská pěchota 1. gard. divise vedrala se do Chlumu se strany východní a sice po lukách oupadem od Nedělišť, prošedše tak před ústím četných rak. děl, opodál na stráni od Chlumu k Nedělišťi se táhnoucí, umístěných. Ač zde, a sice v samém Chlumu, na jihovýchodní straně od Chlumu, kde se

postavily 3 brigády IV. armád. sboru, z lesa Svíbu ustoupivší, a také v blízkosti Chlumu na straně západní u Lípy, kde rozestaven byl celý, bojem dosud nedotknutý III. arm. sbor, byla zprvu proti vrazivší do Chlumu 1. gardové divise pruské velká rakouská přesila, přece rakouské vojsko zprávou, "Prusové jsou nám vzadu," bylo tak ochromeno, že pojal je vesměs stav zoufalý, takže po krátkém odporu jednotlivé pluky prchaly, a to zvláště pluky IV. armád. sboru, v lese Svíb hrozně bojem zdemoralisované. Toliko dělostřelectvo, a ke konci boje jízda rak., kladly Prusům tuhý odpor.

Je zajímavé, že Benedek stojící mezi 2. a 3. hodinou v místech nad vsí Lípou, tam, kde nyní stojí panský dvůr, nevěděl o všem tom, co se již po celou hodinu za jeho zády od Máslojed ke Chlumu dělo, ač po celou tu hodinu zuřil zde ve zvýšené míře boj, zvláště dělostřelecký. Při tom dlužno uvážit, že (protože nebylo té doby polního telegrafu ani telefonu) měl Benedek po ruce na 400 důstojníků, vesměs na koních, kteří byli s to nahradit dnešní moderní dorozumívací prostředky.

Teprve ve 2 hod. 55 minut vyslal Benedek plukovníka Neuberera, aby se podíval, jak se mají věci na pravém křídle, zda II. a IV. armádní sbor stojí již na vykázaných jim místech. Plukovník Neuberer po chvíli se vrátil a celý zděšený hlásil Benedekovi: "Excelenci, když jsem jel kol Chlumu, bylo po mně od nepřítele střeleno." - "Ach, netlachejte!" odpověděl jemu Benedek, načež plukovník Neuberer s důrazem zprávu tu opakoval. - Benedek se slovy: "Pánové, pojed'te se se mnou podívat, jaká je to hloupost," odjel s celou družinou ke Chlumu, odkud však pojednou proti němu vypálena byla nepřítelem salva z pušek. Mnoho důstojníků a koní válelo se kol Benedeka mrtvých a raněných. Benedek octl se tu ve velikém nebezpečí, obrátil se rychle a jel po svahu dolů směrem ke Dlouhodvorům, kde v záloze stály dva armádní sbory a sice I. a VI.

Generál Benedek byl cele zaujat I. armádou pruskou, odkud kynula mu stále naděje na vítězství. Toho bylo důkazem, že když kolem poledne generál Baumgarten učinil mu návrh, aby VI. armádní sbor ze zálohy postoupil, a vyplnil mezeru na pravém křídle, vzniklou odchodem IV. armádního sboru, Benedek sice svolil, ale když IV. sbor hotovil se k odchodu, svůj rozkaz opět odvolal s doložením, že jej potřebuje k ofenzivě proti I. armádě pruské. A vskutku, již chtěl dáti Benedek rozkaz oběma v záloze stojícím armádním sborům k útoku na armádu prince Bedřicha Karla, když ve chvíli té došla jej shora uvedená zdrcující zpráva.

Avšak i zde se naskytá otázka, zdaž by bylo útokem (ofenzivou) vedené prapory rakouské, byť i ve velké přesile, proti pruské rychlopalbě, patrně účinnější palby rakouské, a k tomu vesměs z krytého postavení vedené, dokázaly Prusy skutečně z jich postavení vypudit a k ústupu donutit. Víme, co rakouských praporů (48) se vystřídalo v boji o les Svíb proti 14 praporům pruským. A k tomu i levé křídlo rakouské u Proluze ve tři hodiny odpoledne bylo zpět ze svých prvních výhodných pozic vytlačeno, ba může se říci, již i prolomeno. Dále dokázal to boj velikou rakouskou přesilou vedený proti jediné pruské 1. gardové divisi ve vsi Chlumu usazené, jež níže popisují.

Pruský generál Herwart z Bittenfeldu, velitel 1. gardové divise, vniknův se svojí divisí na Chlum a obsadiv ves, vyslal jednu brigádu pod vedením generála Knappa, aby obsadila Rozběřice. I to se bez velikého boje Prusům povedlo, takže takřka současně s Chlumem padly Rozběřice a Prusové počali z jižního cípu této vsi pálit na nedaleko odtud v pohovu stojící plné masy vojska I. a II. armádního sboru rakouského.

Generál Benedek přesvědčiv se, že zdrcující zvěst plukovníkem Neuberem jemu sdělená, že klíč armády rakouské, celému okolí dominující Chlum, je v rukou nepřítelevých, spěchal odtud, aniž bys byl dříve skryl za krajní stavení Chlumu, jak mylně tu a tam se uvádí, dolů ke Dlouhodvorům, aby dal rozkaz veliteli VI. armádního sboru gen. Ramingovi, aby Chlum dobyl zpět. Generál Raming dal rozkaz, aby jeho brigáda Rosenzweigova, jež se skládala z 4. pluku vídeňských Deutschmeistrů, 55. pluku hr. Gondrecourta a 17. praporu myslivců, vyklidila Rozběřice od Prusů, což se jí také po tuhém boji od domu k domu šťastně povedlo. - Byl to za celý den boje jediný

skvělý úspěch, jenž se vojsku rakouskému povedl. A to jen proto, že v boji ve vsi bojovalo se většinou muž proti muži a nemohla zde proto tak zhoubně působiti pruská rychlopalba. Za tento rekovný čin této brigády vyslovil se navečer po bitvě při odjezdu z bojistě generál Benedek k doprovázejícímu jej generálu: "Der Brigade Rosenzweig gebP>uhrt heute ein Rosenzweig." - (Slovní hříčka: Brigádě Růžový letorost, patří dnes růžový letorost.)

Ostatní tři brigády VI. armádního sboru útočily po různu do vrchu od Rozběřic na Chlum, a byla to zase brigáda Rosenzweig, která po dobytí Rozbřezic prvá na Chlum vnikla. Avšak následkem dlouho nedocházející posily ostatních brigád musila pruské přesila z Chlumu ustoupiti po velikých ztrátách. A tak dělo se i ostatním třem brigádám VI. armádního sboru, jelikož na Chlum neútočili uceleně a na Chlumu očekávala jejich útok celá divise (čtyři pluky) gardy, jádro vojska pruského, jež, když řady vojska rakouského přiblížily se na dostřel, několika za sebou vypálenými salvami je smetla, smetla a tím k ústupu donutila. A tak co nepodařilo se VI. arm. sboru, mělo se nyní podařit I. arm. sboru rakouskému.

Avšak, když po ústupu VI. arm. sboru rakouského Prusové dostali se opět do Rozběřic, na Lípu a Chlum, dorazila již druhá gardová divise, a od Nedělišť a Světí tlačila se sem jednotlivá oddělení pruského VI. arm. sboru slezského. A proto, když se podél státní silnice, vedoucí od Rozběřic k Lípě, seřaďovaly tři brigády I. arm. sboru k útoku na Chlum, byly již ze tří stran do Prusů odstřelovány, zvláště pak od četných děl jižně od Chlumu a vrchu chlumském stojících.

Když pak tyto tři brigády I. arm. sboru, (4. brigáda od téhož sboru odtáhla ku posile levého křídla ku Probuzi, jak již v předu bylo uvedeno) počtem 20.000 mužů, zahájili útok, řádila v řadách jejich rychlopalba pruských jehlovek, a sice již z obou boků i ze předu, a k tomu ze předu četná děla. Jednotlivým plukům podařilo se sice dosíci až temene vrchu, ba i děla pruská odtud vypudit, avšak zde byli uvítáni tak rychlou palbou jehlovek, že nezbylo jim než rychle a to ve zmatku zpět se stráně utíkat.

Za tohoto 20 min. trvajícího útoku ztratil I. armádní sbor z 20.000 mužů 10.000 vojáků (6600 mrtvých a raněných a 3400 zajatých). Úvoz od Chlumu k Rozběřicům vedoucí byl mrtvými a raněnými v některých místech vyplněn.

Oba tyto útoky rakouského vojska podporovalo silně střelbou rakouské dělostřelectvo, a sice od Všestar ke Světí a za Všestary na všech vyšších bodech rozestavené. Hlavně toto dělostřelectvo nadělalo Prusům mnoho ztrát. Na Chlumu u samého kostelíka smrtelně ranila střepina granátu pruského velitele 1. gardové divise, generála Hyllera z Getringenu, který za chvíli v kostelíku na stupních u oltáře zemřel. Byl to jediný generál, jež Prusové za této války ztratili. A i celá tato divise gardy pruské ztratila poměrně nejvíce na důstojnících i mužstvu. Z těchto gardových důstojníků pohřbeno je devět na temeni Chlumu na tamním pruském hřbitově.

Prudké a krvavé jezdecké srážky

Po obou nezdařených rakouských útocích na Chlum, kdy Prusové vnikli opět do Rozbřezic, Světí a Všestar a od Nechanic podařilo se z armády gen. Herwarta z Bittenfeldu jednotlivým oddělením vniknout až do lesa Boru nad vsí Rosnicí. Železný kruh nepřátelský sevřel celou armádu rakouskou tou měrou, že stávající dosud volná mezera, již bylo této armádě prchatí, měřila vzdušné čáry ne celé 4 kilometry. A tu, aby získala armáda rakouská času celá touto úzkou mezerou odejít, nastal úkol jízdy, hlavně pak dělostřelectvu, zdržet co možná nejdéle postup nepřítele.

Od Rosnic ze zálohy vyrazilo pět pluků rakouské jízdy, aby se vrhlo proti nepřátelské pruské jízdě, pěti plukům, je v patách se snažila prchající vojsko rakouské pronásledovat. A tak, ač odstřelována

byla jízda rakouská od Probluze ze severní strany vsi dvěma bateriemi pruských děl, vrhla se prudce mezi nepřátelské jezdce v rovinaté poloze na východ od vsi Střezetic. Po tuhém boji muže proti muži, ujeli pruští jezdci používše lsti, aby přivedli tím pronásledující je jízdu rakouskou na dostřel pěchoty pruské, tou dobou již ve vsi Střezeticích a v úvozech cest usazené, což se jim plně povedlo. Rakouská jízda, pronásledující prchající jezdce pruské, ocitla se pojednou v tak prudkém dešti kulí pruských, že donucena byla k nejrychlejšímu ústupu.

V krátkém tom boji, několik minut trvajícím, utrpěli obě strany velikých ztrát; tím, že jízda rakouská ocitla se v dostřelu pruské pěchoty, utrpěla daleko větších ztrát než jízda pruská. A však na koních byli zde větší ztráty než na mužstvu, z něhož zůstalo po útoku 1700 mrtvých na bojišti. Tento zde se odehravší útok jízdy byl až dosud největší, jaký kdy historie válečná zaznamenala.

O několik minut později odehrál se druhý útok jízdy o menších sice silách, ale neméně krvavý, po severní straně státní silnice od Rozbřezic k Lípě vedoucí, a od silnice ke Chlumu vedoucí (od této na západ). Zde útočily tři pluky rakouské proti jízdě pruské téže síly. I zde jízda pruská ustupující, mínila vlákat jezdce rakouské v dostřel své pěchoty, což se jí také podařilo. Jízda rakouská pronásledující jezdce pruské, daleko za Dlouhody, vjela zde mezi řady pruské pěchoty, která jízdě té způsobila rychloupobou velikých ztrát.

Také při tomto útoku byly ztráty na obou stranách velké. Tak udávají pluky své ztráty: pluk kyrysníků Stadionových na mrtvých, raněných a zajatých 6 důstojníků, 157 mužů, 204 koně; kyrysníci Františka Josefa 5 důstojníků, 69 mužů a 262 koně, a husaři cara Mikuláše 5 důstojníků, 78 mužů a 131 koně. Půda byla poseta mrtvými jezdci a koni.

Třetí útok jízdy odehrál se po levé straně státní silnice mezi Dlouhody a Rozbřicemi; zúčastnily se ho dva pluky kyrysníků rakouských a dva pluky jízdy pruské. Pruská jízda však brzy otočila a měla v úmyslu opět vlákat jezdce rakouské v dostřel své pěchoty, což pluky ty, majíce trpké zkušenosti z boje u Vysokova (pluk kyrysníků Ferdinandových č. 4), po krátkém pronásledování jezdů pruských zpozorovaly a nazpět se obrátily.

Těmito bravurními útoky jízdy rakouské, jež došli vesměs uznání všech kritiků i ze strany nepřátel, zadržán byl na chvíli postup nepřítele.

Dělostřelectvo kryje obětavě ústup své armády

Ale ještě vydatnější a mnohem déle trvající záštitu prchající armádě rakouské tvořilo její dělostřelectvo. Toto jen vždy z dostřelu jehlovek ustoupilo před nepřítelem, aby se opět na vhodném místě postavilo a sypalo nepříteli zhoubné střely vstříc. Mezi Všeťstary a Světí stálo toto dělostřelectvo po 4 hodiny neohroženě v boji, až nakonec většina mužstva padla pod bodáky pěchoty pruské.

Mezi Lípou a Chlumem postavil se proti Chlumu, obsazenému Prusy, setník Groeben se svojí baterií na 200 kroků před Prusy. Vypálil jen 10 ran, ale náboji, tzv. kartáči, způsobil nepříteli 400 mužů ztrát, a obětoval se sám, téměř se vším mužstvem, koni a sedmi děly. Z celé baterie vyvázlo toliko 7 mužů, 1 důstojnický zástupce a ohňostrůjce Horák a jedno dělo. - Neméně udatně držel se setník Kühn, jehož baterie stála na místě, kde u panského dvora za Lípou, na severní straně, se dosud zachovávají zákopy po této baterii. Když zde, již po několikahodinovém boji proti Sadové a na les Holou vedoucím, byla baterie napadena ze vsi Lípy vyrazivší pruskou pěchotou, objevivší se na 200 kroků před děly, tu setník Kühn, vida že většina koní jeho padla, a že děla již zachrániti nelze (mužstvo děla obsluhující bylo však zákopy kryto proti kulím nepřátel), požádal vznětlivými slovy zbylé mužstvo k vytrvání a obsluhování děl, což ono splnilo až do okamžiku, kdy Prusové

mezi ně vnikli a statečného setníka Kühna i veškeré mužstvo bez pardonu bodáky pobili. (* / Je ku podivení, že i tato baterie, jako Groebenova, nebyla důstojným pomníkem zvěčněna.)

Dělostřelectvo také do posledka vytrvalo v boji, vytrvale pálilo proti nepříteli až do 7. hod. večer od Plotiště a Svob. Dvorů, dokud poslední zbytky rakouské armády neodtáhly z bojiště. O rakouském dělostřelectvu vyslovila se odborná kritika pruská velice pochvalně. Dověděl jsem se z úst několika důstojníků pruských, kteří po válce přišli si prohlédnouti místa, kde v bitvě té bojovali, že rakouské dělostřelectvo budilo mezi jejich vojskem všude postrach, kdežto pěchota naopak, při vší své udatnosti že nečinila obav. Pruské dělostřelectvo bylo ve výkonnosti daleko za rakouským a bylo všude brzy umlčeno a ústupu donuceno.

Útěk rakouské armády

Při ústupu rakouského vojska opomenul Benedek pro případ ústupu řádně naznačit směr, ba odjel z bojiště, aniž by byl dal rozkaz, kterak ústup zařídit, což se mu z kruhů odborných vytýká. Tím stalo se, že mužstvo armády rakouské ve hrozném zmatku prchalo k městu Hradci Králové, jenž byl v tehdejších kotlinách kol do kola vodou z Labe a Orlice zatopen. Přes silnici od Pražského Předměstí ležela pokácená, do set čítající těla věkovitých lip i s korunami. Vojsko přebrodivo se ke hradbám a shledavši, že průchod uzavřenou pevností není mu dovolen, vrhalo se v zoufalství do vln Labe vysoko vodou nadržného, kdy veliké množství vojínů se utopilo.

Armáda rakouská překročila Labe částečně u Lochnic, Předměřic a Plácek, kde byly postaveny loďkové mosty. Veliká část vojska utíkala až ku Pardubicům, kde se dostala za Labe. Když generál Weigl, velitel pevnosti Hradec Králové, viděl, co se před hradbami děje, poručil otevřít postranní branku u tzv. "hučavého mostu" a pustil přes tehdy dřevěný most vojsko, jež musilo jít kol pevnosti a moravskou branou opět přes most orlický ven.

U Holic a Třeběchovic se teprve rakouská armáda zastavila, aby se trochu uspořádala. Druhý den táhly rakouské oddíly dále směrem k Vídní.

Nepřítel se rozložil táborem hlavně kol Všestar a Břízy a druhý den zde trávil odpočinek; nepronásledoval za tyto dvě vsi dále vojsko rakouské.

Když ve čtvrtek, dne 5. července Prusové ležení u Břízy opustili a táhli přes Pardubice po většině za vojskem rakouským, dostihli je až na Moravě a došlo tu a tam jen k menším potyčkám. Když se u Bratislavy vojsko rakouské utábořilo, přidružila se k němu armáda bojovavší a zvítězivší v Itálii, sestávající ze tří armádních sborů (V., VII., a IX.), celkem asi 70.000 mužů.

Smutná bilance války

Dne 22. července započalo mezi oběma stranami ujednané příměří, když byla celá rakousko-saská armáda u Vídně a Bratislavy překročila Dunaj a rozložila se na pravém břehu řeky. Velení nad spojenou armádou a armádou jižní převzal arcivévoda Albrecht. Mezi příměřím jednáno pilně za působení císaře Napoleona o míru, jehož hlavní podmínkou bylo, že Rakousko přistoupení mělo na rozpuštění dřívějšího německého spolku "Bundu" a nesmělo protiviti se znovuzřízení Německa. Mimo to zavázati se musilo se svými spojenci k náhradě válečných útrat.

Prvé pětidenní příměří bylo pak o měsíc prodlouženo a dne 23. srpna byl v Praze podepsán mír. Sjednání Německa, po čtyřech letech na to válka prusko-francouzská, po 44 letech válka světová, a z této vyšlý národ český svobodný, je výsledek války prusko-rakouské z r. 1866.

*

Ztráty jedině v této bitvě ze dne 3. července u Hradce Králové udávají se následovně:

Rakousko ztratilo mrtvých a pohřešovaných (většinou byli mrtví): 373 důstojníky, 12.600 mužů a 4 890 koní; raněných celkem, v zajetí i mimo zajetí: 738 důstojníků, 16 137 mužů a 1 012 koní. Do zajetí padlo: 202 důstojníci, 12 680 mužů a 106 koní.

Celkově ztratila rakouská armáda: 1 313 důstojníků, 41 499 mužů a 6 010 koní. Dále ztratila: 187 děl, 621 povoz, 21 ponton a 11 praporů.

Sasové ztratili: 13 důstojníků, 546 mužů mrtvých; raněných 40 důstojníků a 900 mužů. Celkem 53 důstojníky a 1446 mužů.

Prusové ztratili: 100 důstojníků a 2 113 mužů mrtvých, a raněných 260 důstojníků a 6 700 mužů. Celkem 360 důstojníků, 8 812 mužů a 939 koní.

Jak to vypadalo doma, ve vsi, na poli a v lese po válce

Když vyšli jsme ve středu, dne 4. července as po 8. hod. ráno ze dvora Zderaz, byl opět slunný červencový den, ale chvílemi se slunce skrylo za mraky. U dnešní okresní silnice, vedoucí od cukrovaru smiřického ke Trotině, při samém ústí jejím na státní silnici po pravé straně v příkopě ležel zabítý rakouský voják. Prvý to, ke kterému jsme přišli. Všichni lidé, kteří s námi šli, se kol něho seskupili a já po chvílice váhání jsem se naň šel také podívat a pak jsme si jej důkladně s bratrem prohlédli, nechajíc ostatních odejít. Byl oblečen v plášti, ležel obličejem dolů obrácen, obě ruce měl podél hlavy natažené v pěstě s prsty ležely ve dvou jamkách, v drnu v příkopu vyhrabaných. Tato posice mrtvolky prozrazovala těžký skon muže. Dále po panských polích od státní silnice k Rodovu se táhnoucí bylo vidět tu a tam osamotnělého zabitého vojína, dle odhadu staršího bratra viděli jsme jich tu 15-20. Mezi nimi po polích pobíhalo několik psíků, malých pudlíků, kteří čuchajíc nosem po zemi, hledali své pány. Padlí zde vojíni náleželi ku brigádě Henriquez, jinak také "černožluté brigádě", jež zaujímal nejkrainější postavení rakouského křídla. Byly to pluky 14. a 27. (prvý měl černé, druhý žluté výložky). Celá brigáda tato, k níž patřil také 9. prapor myslivců, měla proti sobě celý pruský VI. armádní sbor slezský; této čtyřnásobné přesile mez velikého odporu ustoupila a v Lochenicích přešla za Labe. Celkové ztráty měla nepatrné.

U Sendražic na pravém břehu za silničním příkopem leželo plno papírků po vystřílených rakouských patronách; mezi nimi bratr nacházel patrony plné a také měděné zápalky. Než jsme došli do vsi, měl nábojů plné kapsy. Střílel odtud 9. prapor myslivců ke kostelu na Prusy. Avšak mrtvý zde žádný neležel. Když došli jsme do vsi k hospodě rodiny Černých, objevili se před námi od kostela cestou jedoucí na koních první Prusové. Zastavili nás, důstojník nechal prohlédnouti ženám rance na zádech, a když nic podezřelého nenašli, pustili nás dále. Aby podobné nepříjemnosti se nám neopakovaly, šli jsme cestou nahoru ke kostelu a po polích kolem severní strany celé vsi Sendražic k Máslojedům. Žádnou mrtvolu jsme zde také neviděli.

Již od státní silnice od Trotiny bylo obilí většinou zcela přišlapané, za vsí Sendražicemi jen tu a tam úzké pruhy obilí zůstaly státi nepošlapané od vojska. V údolí, táhnoucím se od Máslojed k Sendražicům, mezi stráněmi panského pole, stál rakouský vůz naložený potravinami. Bratr vylezl na vůz a volal matku, aby se šla podívat, co tu je homolí cukru. Matka však zakázala bratrovi se čeho dotknout a sehnala jej s vozu dolů. Poblíž naší vsi, na panské louce (nyní majetek naší rodiny), ležel mrtvý rakouský setník, oblečen v plášti, jenž byl od bláta celý zamazaný. Opodál na poli ležel zabítý důstojnický kuň se sedlem, v němž v pouzdru zastrčen byl revolver, a s pěknou uzdou na

hlavě. Dle úsudku mého otce, který, když se vrátil ve čtvrtek po bitvě domů a vzal bratra, jenž otce vybízel, aby se šel podívat na koně s tím pěkným sedlem, tou uzdou, až tu pistolku uhlídá, a šel se pod zahradu po svých polích podívat, až došli k zabitému setníku a koni, byl to setník od dělostřelectva; byl raněn, spadl s koně a za nohu ve třmenu byl koněm vlečen, až byl kůň zastřelen. Pak si asi setník nohu vyprostil, odvěkl se nedaleko od koně a skonal.

Když došli jsme do naší zahrady, za stodolou našeho statku spatřili jsme dvě nedonesená telata a vnitřnosti ze dvou kusů hovězího dobytka. Matka, majíc zlé tušení, šla přímo do chléva a zděsila se. Dvě nejlepší krávy, sedm měsíců obě březí, tu scházely. Prusové je vyvedli a za stodolou obě porazili. Na dvoře statku u stodoly leželo několik zpřerážených pušek a mezi nimi blyštily se kalužky sedlé krve. Odehrál se tu boj pěchoty. Také 13 rakouských husarů s důstojníkem se do dvora našeho uteklo a zde s pěchotou pruskou se utkali. Při útěku husarů byl zastřelen důstojník i s koněm v západní naší květinové zahradce. Důstojník ten padl jediný od 7. pluku husarů a byl to hrabě Wreda.

Domovní dveře byly dokořán otevřeny a závora silného zámku seknutím přeražena. Ve sklepě spatřila matka ležet oblek rakouského dělostřelce i jeho tesák, kterým zámek u dveří přetrnul, aby se v domě ukryl. V domě našel otcovy starší šaty, vlezl do sklepa, zde se do nich přestrojil a prchl.

Ve třech obytných světnicích leželi na zemi 42 ranění vojínové. Byli to většinou Maďaři, Rumuni a Slováci. Ve veliké světnici leželi na postelích dva ranění důstojníci. Uprostřed světnice stál veliký stůl, na kterémž se prvý čas prováděly operace, hlavně amputace, neb vyjímaly kule z těl. V některých usedlostech byli ranění vojáci i ve stodole na mlatě položeni. Všechny peřiny, jež matka měla v zásobě, byly Prušáky prostřeny pod raněné vojíny. My, celá rodina, ubytovali jsme se v malé kuchyni a spali jsme na půdě na slámě z olejky, přikrývajíce se šatstvem neb plachtou. V celém hospodářství nebyla otýpka slámy ani sena. Abychom nemusili spát na tvrdém klenutí, nechala matka přinést s pole něco vytlapané olejky.

Nejvíce se zděsila matka, když vešla do chléva, jak zmučený byl všecken dobytek žízni a hladem. A nápadným bylo, jak matka říkala, že nebylo slyšet bečení ani zařičení koní, ani u nás, ani nikde v sousedství. Zajímavé bylo, když matka vylezla na kurník. Slepice všechny stály tu v koutku k sobě schoulené. Spatřivše matku, rozběhly se k ní, vítajíce ji svým ko-ko-ko, a některé z nich slétly hned dolů na hnojisko. Prusové, sotvaže spatřili slepice, vytáhli šavle a všem zutínali hlavy a hned si drůbež uvařili.

Ve vsi byla pruská posádka, již tvořili zeměbranci, starší to již vojáci, zprvu počtem 200 mužů se 4 důstojníky, několika poddůstojníky a také řezníkem. Lékařů bylo zde několik. K ošetřování raněných vojínů přišly sem i pruské jeptišky z kláštera v Nise ve Slezsku. Ubytovaly se v usedlosti č. 27 u Vacků, kde z velké obytné světnice upravily si modlitebnu, kde jim hoříněvský farář Kozák sloužil dvakrát mši, při níž jemu posluhoval Jos. Čepek, žijící dosud v Hoříněvsi. Strava pro raněné a pro posádku vařila se ve dvou kotlích, postavených na dvoře hospody Kadečkovy č. 1. Dozor nad vařením měla paní von Simon, všeobecně "Saská paní" zvaná; ubytována byla v Hoříněvsi na faře a často sem docházela. Tato paní byla velmi lidumilná a stala se v celém okolí populární. Později o 4 roky, za války francouzsko-pruské, jíž se též tato paní zúčastnila, psaly o blahodárné činnosti její pruské časopisy mnoho chvalitebného. - V hospodě u Kadečků nebylo raněných, byly tam složeny zásoby potravin a porážel se rekvírovaný dobytek. Byli tam ubytováni důstojníci a část mužstva posádky; ve stodole na mlatě pak bylo uvázáno 13 pruských koní, které Prusové honili na pastvu na panské pole k Hoříněvsi.

Nouze o potraviny

Poznenáhlu domů se vracející občané našli domy své povětšinou vydrancované a cenné věci vykradené. Zvláště živobytí všude scházelo, nejvíce chléb. Po příchodu do domu jsme po mnoho dnů byli živi jen mlékem, pokud matka neb služka předstihla Prusáky, aby podojila a schovala trochu mléka, kteréhož ostatně velmi málo od hladových a zanedbaných krav nedojila. Chléb nebyl vůbec ke koupi. Rodiče uschovali před válkou několik pytlů žitné mouky pod podlahu do parádní světnice, jež se nacházela nad klenutím sklepa; zde byla prostora na 70 cm vysoká. Avšak na tuto podlahu položeni byli ranění vojáci a tekoucí krev z jejich ran kapala mezi štrbinami podlahových prken na pytle s moukou. Když po 4 týdnech tato světnice byla od raněných vojáků vyklizena, ubytován zde byl pruský lékař, náš jmenovec Wolf, jenž zde bydlil až do odtáhnutí Prusů z Čech, což bylo za osm týdnů po válce. Když potom mohlo nepřibíté prkno podlahy být vyzvednuto a zásoby mouky byly vytaženy, shledáno, že některé z pytlů byly krví prosáklé, všechna pak mouka byla stuchlá, ku požívání zcela nezpůsobilá. Mimo zásoby naše měly zde uloženou mouku rodiny Mikulkova, čís. 28, Hlavatých, č. 50 a Kratochvílova č. 4. Na této podlaze lze až do dnešního času vidět černé skvrny po krvi.

O chléb byla v první chvíli po celé vsi veliká nouze. Za drahé peníze prodávali jej markytáni, kteří jeli v patách za Prusy se svými jedno- i dvouspřežnými vozy. Avšak zásoby těmito lidmi dovezené hned rozebrali Prusové, občané nedostali nic. Vzpomínám, jak jsem, jsa velmi hladov, matce vyrval krajíček chleba z klína zástěry, když ona jej dostala od Prusů, aby jej raněným rozdala. Starší chlápci z celé vsi chodili na znamenité sušené ovoce, jež bylo v síni Kadečкова hostince ve mnoha pytlích uloženo. V zadu u zdi byl rozříznutý pytel a dírou se ovoce sušené tahalo, ovšem že za veliké opatrnosti. Přiznávám, že tenkrát za celého mého života zkusil jsem, co to je trpět hlad.

Teprve až po týdnu vzpomněli rodiče (otec se ve čtvrtek 5. července vrátil domů), že by mohli mít chléb ve Vilanticích od mého děda a jeho syna, tehdy již hospodáře, Havrdy. Poslali tam služku, ta vskutku dva pecny chleba dostala, a když je na zádech domů nesla, Prusové ji potkali a chléb jí vzali. Později přece se podařilo několik pecnů chleba z Vilantic domů dostat. Mnohé z dětí ze vsi, a také my, živilí jsme se drobnými hruškami Jakubkami z velkého stromu v naší zahradě; byly sice dosud nezralé, ale přece hladovým chutnaly. Často jsme na strom ten se utekli, když po zahradě běhali, pasouce se, pruští koně.

Po příchodu otce, který mluvil německy, bylo nám veseleji. Za krátký čas seznámil se s Prusem, řezníkem, který pod kolnou v hospodě porážel dobytek, od něhož pak nosil některé odpadky, držky, kosti, také i hlavu. Nám, dětem, se však stýskalo po stravě přírodní, o maso jsme moc nestáli.

Lupiči

V pátek, dne 6. července přišli k nám dva Prusové, pěšáci, vešli do stáje a odvázáli tu dvě roční, velmi pěkné, světlehnědé hřebičky a vedli je ven. Můj otec, silný muž, zastoupil jim cestu a ptá se jich německy, kam je odvádějí, že vidějí přece, že nejsou ku práci schopny, že to jsou hříbata. Tu otcí jeden z Prusů odpověděl: "nedáš-li nám, ty, selskej chlape 100 tolarů, tedy obě zastřelíme." Otec se vymlouval, že nemá ani 100 krejcarů, natož 100 tolarů. Nemohouce z otce peníze vynutit, pustili Prusové hříbata. Otce pak jeden z nich pažbou ručnice do prsou prudce udeřil a jej na záspi do hnojiska shodil. Na to se rychle vzdálili. Později příběh ten otec vyprávěl pruskému důstojníkovi, ale čísla na náramenících vojáků těch si však otec nepovšimnul, a tak lupiči zaslouženému trestu ušli.

Jak se zacházelo s raněnými

V první neděli po bitvě připadla v Hoříněvsi pouť na sv. Prokopa, jehož svátek připadá na 4.

července. Matka sehnala trochu jahel a mléka, a upekla k obědu jahelník. Mezi polednem, když jsme jahelník v kuchyni pojídali, amputovali prusští lékaři v obytné světnici raněnému vojínovi na stole, uprostřed světnice stojícímu, nohu. Prvý řez zdál se být lékařům nedostatečný, uřízli po druhé ve stehně ještě kus kosti asi 5 cm výše. Pojednou otevrou se dveře u kuchyně, jeden z Prusů podává ve stehně amputovanou nohu i s druhým kouskem u oběda sedícímu otci se slovy: "Pane hospodáři, vezměte to a zakopejte!". Otec bez jakékoliv domluvy vzal nohu a za stodolou v zahradě ji zakopal. - Když po letech, již co hospodář, v těch místech jsem vyvážel hlínu, přišel jsem na kosti z této nohy, vzal jsem oba kousky stehenní kosti a uschoval.

Amputování údů raněným vojínům odbývalo se u nás zticha. Vojáci byli uspani. Jinak bylo tomu, když z těla vojína dostávali lékaři kuli. To dělo se asi bez uspání vojína. Při tom po dvakrát způsobili nešťastní vojáci hrozný křik, že zacpavše sobě s bratrem uši utíkali jsme za stodolu, až na panskou louku, a odtud ještě jsme slyšeli ten hrozný řev. Jeden z raněných vojínů měl šavlí rozřátou hlavu. V horečce tloukl na strany kol sebe rukama. Vedle ležící ranění vojáci prosili, aby jej odtud odnesli, že nemohou podle něho ležet. Dva lidé přinesli dvířka od záchodu, položili těžce raněného vojína na ně a odnesli jej na mlat do stodoly, a zde bez pomoci jej nechali na dvířkách ležet. Po tři dny jsme s bratrem za vraty stodoly naslouchali hroznému smrtelnému chrapotu nešťastného vojína, až čtvrtý den utichl - dokonal. Opět dva muži mrtvého odnesli a za stodolou na poli zakopali. Jiný raněný seděl ve výměničnické světnici u kamen v koutku na židli, opřen byl zády o zeď a o kamna, a byl mrtvý. Po několika dnech po bitvě postaveny byly od Prusů dva velké plátěné stany na vrchu za stodolou Fejglovou, čís. 11, na tzv. Obícce. Sem byli sneseni všichni těžce ranění vojáci, a zde pak byly konány všechny operace. Jak jsem se později dozvěděl, velké procento amputovaných vojínů tehdy umíralo. Mrtvol, následkem poranění zemřelých, pohřbívány byly od civilních osob často na poli za stavením, v němž voják zemřel, avšak většina jich pohřbena byla u sochy Matky boží, a nejvíce pohromadě jich pohřbeno jest - říkalo se ve vsi 64 mužů - na obecní zahradě proti usedlosti č. 49.

Civilní osoby, zvláště ženy, mezi které patřila i moje matka, byly donuceny raněné vojáky ošetřovat, ba bylo jim konat službu tu nejodpornější, o které se matka za života často vyjádřila, že sobě se diví, že to vše snesl tehdy její žaludek. Vše to a že i veškeré mrtvolky na bojišti padlé musily civilní osoby pohřbít, zavinilo Rakousko tím, že nepřistoupilo krátce před touto válkou na smlouvu v Ženevě uzavřenou, dle které měl ve válce vítěz vzít na sebe úkol, ošetřovat raněné, a pohřbít padlé vojáky. Prusko na smlouvu tu sice přistoupilo, ale úkol vítěze plně nekonalo.

Pohřbívání mrtvých

Hned po bitvě druhý den shánění pruskými vojáky po vsi lidé k zakopávání mrtvol. Leč s počátku byla ves skorem liduprázdná. Vždyť jen šest rodin a asi pět jednotlivých osob zůstalo přes bitvu doma. Teprve třetí, čtvrtý, pátý den, kdy lidé, zvláště muži, počali se domů vracet, začalo se pilně s pohřbíváním mrtvol. Vojáci prusští žádné rakouské vojáky nezakopali a v houští lesním ležely i mrtvolky vojínů pruských. Vždy ráno chodili prusští pěší vojáci s puškami od domu k domu a vyháněli všechny práce schopné muže, a když těch nebylo, často i ženy, zakopávat. Domácímu lidu musili pomáhat i lidé, které Prusové kdekoli potkali neb chytili. Hospodář obvykle (také můj otec) byl od Prusů jmenován "Parteiführer", jemuž vždy přiděleno bylo několik osob, a on řídil práci. Zvláště mu bylo určovat místa způsobila pro kopání hrobů. Byla to práce uvnitř lesa mezi dubovými keři, kde zem byla hustě kořeny prorostlá, velmi těžká. Z těch příčin vynášeny byly mrtvolky, pokud se pro rozklad vynášet daly, z okraje lesa na pole a zde pohřbeny. V lese obvykle vykopána jáma jen na "štych" hluboko, 30 až 35 cm, a sem narovnány byly mrtvolky a vyhozenou hlínou trochu přikryty. Kde půda dovolila, např. na širších cestách v lese aneb v místech holých bez porostu, pak v polích, kopaly se jámy metr i více hluboké, a vždy se do hrobu kladlo více mrtvol, tu a tam až 100. Mrtvolky ležely oblečeny vesměs v pláštích, jen mrtvolky oloupené byly svléknuté, a

tak stalo se, že při pohřbívání dozor mající Prus pokynul, aby sobě lidé pláště s mrtvol svlékli, že jich mohou dobře upotřebit. A proto teprve pozdější dny si mnozí chudší lidé pláště svlékali a brali domů.

Ve vsi Máslojedech žil, a při zakopávání mrtvol se pilně zúčastnil Jan Kučera, muž poněkud zatížený, choromyslný. Kučera všechny mrtvol, jež parta, v níž byl zařazen, pohřbila, v hrobech pěkně narovnal a ruce na prsou jim zkřížil. Jelikož mrtvol byly již ve vysokém stupni rozkladu, zapáchal jimi hrozně. Když přišel domů, nesměl jít do světnice, a jídlo mu bylo podáváno oknem do jeho komůrky. Týž Kučera mi v pozdějších letech ukázal všechny hroby, kde mrtvol rovnal. Tak na poli Jos. Válka č. 34, u samého lesa Svíbu, u tzv. "šraňku" (závory) se nachází hrob, označený pískovcovou pyramidou, kde Kučera srovnal třikrát na sebe po 33 mrtvolách, a aby bylo jich rovných 100, položil jednu mrtvolu ještě na vrch. Z této šachty, jakož i z mnoha jiných velkých hrobů, jež ležely výše nad cestami neb příkopy, prosakoval a cestou neb příkopem odtékal po několik roků z četných těch mrtvol mladých a silných mužů zelenavě-fialový mastný výtok.

Panským hajným na velkostatku Liebigově, jemuž 101 jitro lesa Svíbu tehdy patřilo, byl jistý Řehák, pěkně urostlý muž, jenž nosil "císařský vous". Kdekoliv byl přítomen při pohřbívání v lese, znamenal si, kolik rakouských neb pruských vojáků bylo ve hrobě pohřbeno. Podle záznamů Řehákových byly pak na tyto hroby postaveny pískovcové pyramidy s nápisy, kolik tam leží rakouských a pruských vojáků. Prusové měli u sebe již tehdy legitimální lístky v plechovém pouzdru v kapsičce u kalhot; Řehák tyto lístky sbíral a schovával. Rakušané tehdy ještě legitimálních lístků neměli.

Mnozí hospodáři, řídící pohřbívání padlých, dbali o to, aby se hroby nekopaly na jejich louce, protože povstaly by nerovné hrbolaté drny, což by při sečení vadilo. Také můj otec nechal odstranit mrtvol se své louky u lesa Svíbu pod "Prokopkou" položené, kol níž bylo 72 stoletých vrb, za kterými se kryli v bitvě rakouští vojáci, i za kupami sena, takže za každou vrbou a kupou sena leželi 2-3 mrtví. Na sousedícím obecním pastvišti dal otec vykopati tři veliké a hluboké hroby, do nichž sneseno a pohřbeno bylo 282 vojáků, mezi těmi veliké procento 27. myslivců, Štýřanů. Podobně jako na naší louce, bylo také v lese Havranci, malé to lesní stráni na severní straně lesa Svíbu, poblíž Benátek. O tento les bylo urputně bojováno, a střídavě jej opanovali několikrát Rakušané a zase Prusové. Proto také zde zůstalo mnoho padlých s obou stran. Les Havranec patřil, a až dosud patří, rodině Nálevka z Lípy. Občané zdejší obce sobě vyžádali od Prusů, aby rolník ve svém lese padlé vojíny pomohl také pohřbít. Když rolník přišel se svojí čeledí, aby pomohl při pohřbívání, uteklo již kolik dnů a těla byla ve velikém stupni rozkladu. I poslal domů pro koně a řetěz, a když kůň byl přiveden, zadrhnul mrtvému vojínu řetěz na obě nohy a táhl jej tak z lesa do hlubokého příkopu po dolní (severní) a východní části lesa. Do tohoto příkopu, přes 200 m dlouhého, byli kladeni dva mrtví vespod a jeden navrch. Až na malé mezery byl celý příkop v řadu hrobů proměněn. Když příštího jara r. 1867 před květnou nedělí jsme my, chlapci, hledali "kočičky" ku posvěcení v lese Havranci, spatřil jsem na východní straně lesa toho v příkopu mezi dvěma hroby ležet rakouskou kuli od pušky. Skočil jsem do příkopu a spatřil jsem celou holou nohu (chodidlo) z hrobu vyčnívati; byla úplně černá. Uleknuv se hrozně, volal jsem ostatní chlapce, a ti běželi k dělníkům nedaleko od nás pracujícím. Byli to dělníci od naší obce najatí, kteří měli za úkol všechny hroby v katastru obce důkladně opravit, protože v zimě země na mnohých hrobech tak se slehla, že části mrtvol z hrobů vyčnívaly.

Pohřbívání mrtvol trvalo až včetně do 21. července, tedy po 18 dnů. Poslední dny byly prohledány husté části lesa, jako se děje o honech, procházeli totiž muž podle muže na několik roků od sebe, aby tak v houští lesním zapadlé mrtvol byly nalezeny. A přece zůstalo pět mrtvol až do jara r. 1867 v lese Svíbu nepohřbených. Můj starší bratr Václav byl stále mimo dům se staršími chlapci na bojišti. Bylo to ve čtvrtek 5. července, kdy také mne vzal s sebou na naši louku do "Obory", neboť "Obora" se všeobecně les Svíb mezi lidem nazývá. Šel jsem za bratrem pomalu kus v zadu, ohlížel

se na obě strany, co vojáků po polích leží, co tornister, rakouských čák, mysliveckých klobouků, pušek, šavlí, bodáků, všude je rozházeno. Nejvíc ovšem mne zarazilo, když jsem uhlídal naši louku, co tu vojáků leží za vrbami a za kupami sena, které byly zcela nízké, slehlé a rozcuchané. Všimnul jsem si, jak z vrb visí četné sněť dolů, kulí prostřelené.

Rozbitá stavení

Ve vsi shořela 3 stavení; po vsi leželi zabítí koně od dělostřelců a 7. pl. husarů, z nichž někteří do vsi ve zmatku vnikli, a zde od pruské pěchoty postřílení byli. V zahradách leželi mrtví vojíni. Statek Špryňarův, za vsí na západ o samotě stojící, byl od pruských granátů silně rozstřílen. 15 granátů pruských zasáhlo obytné stavení, z nichž jeden, proraziv zadní čelní zeď, vlétnul do světničky, kde explodoval a všechn zde deponovaný nábytek rozbil. Na střeše téže budovy muselo být několik krovů a podkrovnice nově nahrazeny, a na některých krovech a podkrovnici lze do nynější doby spatřit stopy od granátů. Příčina, proč se na tuto budovu vrhlo pruské dělostřelectvo, byla, že v blízkosti statku stála a pálila od rána až do 2. hod. odpol. četná rakouská děla, uvnitř statku kryla se pak rak. pěchota a odtud do Prusů střílela. Též budova chlívů byla několika granáty zasažena. Stodola u toho statku nestála. Byla teprv roku 1867 postavena. Jiné budovy v naší obci, mimo tří, granátem zapálených, zasaženy nebyly.

Od vsi po polích k Svíbu leželo mnoho padlých vojínů pěších i dělostřelců rakouských. Na některých polích jich leželo jako o žních snopů na žitném poli. Také na Chlumu, v Mokrovousích, Třesovicích, Dohalicích byly četné budovy od granátů zasaženy. Viděl jsem, jak v tehdejší školní budově na Chlumu 4 zdi, dvě čelné a dvě vnitřní, jedinou kulí dělovou byly veskrz prostřeleny. Rovněž kostel na Chlumu byl od rakouských granátů, od Všestar vystřelených, velmi poškozen.

Hyeny bojiště

Ihned po ustoupení vojska rakouského z lesa Svíbu, gen. Francesky zanechal celý jeden prapor pěchoty k odklizení raněných vojáků.

Vojíni prustí odnesli nejdříve své raněné a povětšinou pohřbili také ihned pruské mrtvolky. Prusové své raněné odnášeli a dopravovali nejvíce do obcí a měst od bojiště na sever položených. V naší obci i v Čistěvsi byl po řídce raněný Prus. Jelikož les Svíb, máje rozlohy kol 90 hektarů, byl většinou porostlý hustým, keřovitým, dubovým lesem, a z jedné desítiny mladým, takřka neproniknutelným smrčím, nebylo snadno všechny raněné vojíny nalézt. A stalo se, že lidé, když mrtvolky pohřbívali, za kolik dnů po bitvě ještě přišli na živé raněné vojáky. Četl jsem článek prus. důstojníka, otisknutý v lipském ilust. časopise "Die Gartenlaube", z roku 1868, že ve čtvrtek dne 5. července jel se na koni podívat po bojišti. Když přijel do lesa Svíbu, pojednou zůstal zaražen, když z jedné houštiny se ozval lidský hlas. Popojel blíže a spatřil rakouského plukovníka, raněného a hrozně vysíleného, a kol něho se počali hýbat i jiní ranění vojíni rakouští a úpěnlivě, slabým hlasem prosili o vodu a pomoc. Pruský důstojník dojel do nejbližší vsi, praví, a když se as po 2 hodinách vrátil s pomocí, byl rak. plukovník mrtev a do podvlékaček svlečen. Z posušek ostatních raněných, jichž řeči nerozuměl, vyrozuměl, že plukovník, když on odjel, asi dokonal, a "hyeny bojiště", jimiž se bojiště prvé dny po bitvě hemžilo, byly tu ihned, aby mrtvolu oloupily. Tito lupiči mrtvol a zloději lidského majetku, národnosti Češi i Němci, táhli v patách za pruským vojskem, aby po odchodu vojska z bojiště zahájili své nekalé řemeslo. Důkazem toho byly četné mrtvolky na bojiště do naha svléknuté, ačkoli v deštivý den bitvy byly všichni vojáci v pláště oblečení. Když Prusové upozorovali hnusné řádění lupičů na bojišti, rozmnožili hlídky v lese, kde se lupiči skrývali, a jali se je stíhat. Na prchající bylo stříleno a dva z nich ve Svíbu byli zastřeleni. Ti, kteří byli od Prusů chyceni, dostali bití a musili zde zůstat a zdejšímu lidu pomoci zakopávat mrtvolky,

dokud se jim nepodařilo prchnouti.

Různé příhody poválečné

Bratr Václav byl stále s otcem na bojišti. V poledne a večer přicházel s naplněnými kapsami: kulí do pušek, měděných zápalek rak., nejvíce ale knoflíků všeho druhu, mezi nimiž žluté, zvláště myslivecké a dělostřelecké převládaly. Žlutých růžic z rak. čák a orlů nesl vždy několik. Na našem dvoře byly přeražené pušky, při nichž, zvláště u rakouských, držel zámek u hlavně, a toliko pažba scházela, a ty schoval bratr Václav do dřevníku pod otýpky roští, dříve než otec přišel domů.

Po dobu pohřbívání vojáků jsem již do Svíbu nešel, ale díval jsem se při matce, když vojáky obsluhovala, na jejich rány, ba po kolik dnů ještě s jinými dětmi chodili jsme se dívat na mrtvolu vojína v prádle oblečenou, s hlavou obvázanou; ubožák ležel pod zahradou statku Kadečkova č. 30, u veřejného chodníku, nepohřbený.

S bratrem jsme častěji podvečer v zahradě za stodolou vypalovali nalezené měděné rakouské zápalky, pomocí rak. zpřeražených pušek (hlavní se zámky). Obvyčně jsem držel hlaveň na rameně, bratr natahoval kohoutek, nasadil na pánvici zápalku - kapsli - a spouštěl. Stalo se, když už po delším čase ještě našel 5 kapslí, vyzval mne, a za šera šli jsme jako obvyčně za stodolu bouchat. Bratr vypálil 3 zápalky, mně nasadil čtvrtou, aby on vzal opět hlaveň na rameno. Vyšla silná rána; bratr se zamotal, hlaveň nechal na zemi ležet a utekli jsme oba velmi zděšení. Hlaveň byla totiž nabitá, jako u mnoha rak. pušek. Den bitvy byl deštivý, pánvice u pušky, kam se zápalka nasazovala, byla mokrá, a zápalka selhala, nezapálivši prach. Byly případy, že dvě, až tři patrony byly v rak. pušce na sebe nabity a nevystřeleny. Vojín v hrozném ryku válečném, jsa ve stavu abnormálním, nezpozoroval, že jen zápalka vybuchla, a tak nabil patronu druhou i třetí. Stalo se, že jednoho dne při pohřbívání vojáků vyžádalo si 8 občanů z naší obce a 3 muži od hor, zde od Prusů zadržení, celkem tedy 10 mužů, aby jim voják pruský, u nich na stráži stojící dovolil vystřelovat do terče rak. nabité pušky. Bylo to na poli, po levé straně horní cesty, vedoucí od vsi Máslojed do lesa Svíbu. Při vjezdu této cesty do lesa byla závora, aby jen s vědomím hajného se mohlo do lesa jezdit. Na levý postranní sloup této závory navléknuta byla rak. čáka a palba do terče počala. Pušek rakouských ležely tu celé hromady, a nabity byly skorem všechny. Také zápalek měl každý mrtvý voják v tašce na řemenu upevněné dostatek. Když už mnoho ran vypálili, výstřely přilákány byly pruské patroly, mající dozor v lese Svíbu. Jednomu vojínu pruskému docela vystřelená kule prostřelila přilbu na hlavě. V malé chvíli byli občané od Prusů obklopeni a zajati. Prus, jenž občanům svolení ke střelbě dal, vpletl se mezi ostatní Prusy, a když se občané na něho odvolávali, nebyl k nalezení. Jen jediný, a sice Václav Skvrna, z těchto 10 mužů prchnul. Ostatní byli vedeni do dvora Hoříněvsi a zde přenocovali. Druhý den vedeni byli po dvou k sobě svázáni, obcí naší do vsi Světí před pruského generála. A zde, nebýti 14letého chlapce Václava Malíře, který mluvil německy a z povzdálí střelbě přihlížel a byl spoluzajat, a jenž dokazoval, že pouze do terče stříleli, byli by muži ti všichni ve vsi Světí postříleni. Smrtelnou úzkost však zde si všichni odbyli. Byli totiž po čas výslechu V. Malíře postaveni podél zdi panské stodoly na několik kroků jeden od druhého, a před každého na 15 kroků vzdálenosti postaveni 3 prusští vojínové ke střelbě připraveni. Chvíle ta pro muže ty byla prý hrozná a děsně dlouhá. Konečně V. Malíř byl propuštěn domů a muži vedeni byli svázáni, pod silnou stráž do Pardubic, kde sídlil vyšší pruský generál, a zde v zámeckém sklepním vězení držáni po 7 týdnů, až do odchodu Prusů z Čech; bylo jim zakoušeti hlad a bití.

Příšera cholery

Všechny hroby na bojišti, mimo ornou půdu se nacházející, byly označeny dřevěnými, černě natřenými kříži. Na polích po mnoho roků prozrazovala bujná úroda místa, kde hroby se nacházely.

Do dnešní doby zachovaly se válečné hroby ve vsi tu a tam v ovocných zahradách, v lesích a na hřbitovech. Dosud nejvíce hrobů zcela zachovalých, a sice přes 70, nachází se v lese Svíbu. Mnohé kryjí 50-100 mužů. V lese Hola u Sadové, kam rakouské dělostřelectvo od Lípy po plných 7 hodin do Prusů střílelo, zachovaly se dodnes jen čtyři hroby.

Také zdechlina koní byly delší čas na bojišti nezakopané a byly namnoze velmi naběhlé. Již v roce 1867-8 byly všechny zdechlina koňské na bojišti vykopány pro kosti, které byly od masa očištěny a draho placeny továrnami na výrobu špodia. Úřady ke všemu tomu zcela lhostejně se chovaly.

Ačkoliv zápach z mrtvol v lese Svíbu byl hrozný, ušetřena byla obec naše od epidemické choroby. Toliko jediný muž, lesní hlídač Stříbrný, zemřel cholerou. V sousedních vsích na bojišti od nás na jih položených, si cholera vyžádala četné oběti. Tu a tam celá rodina vymřela. V celých Čechách onemocnělo 67 000 lidí cholerou, z nich polovina zemřela. Také mezi pruským vojskem epidemie cholera řádila a proto také Prusové brzy Čechy vyklidili.

Škody způsobené zemědělcům

Polní úroda v obcích, kde boj trval, byla takřka zničena. V naší obci zůstala čtvrtina obilí zachovalá, a sice na polích směrem na východ k obci Sendražicům. Vše ostatní bylo do země zašlapané a musilo být travními kosami vysečeno. Zrna namláceno jen trochu zadiny pro slepice. Brambory též úplně byly zničeny, jen řepa, která se tehdy jen málo pěstovala, ještě obrostla listím a dala slabou úrodu. Škodu válkou způsobenou neslo rolnictvo tím tíže, že z předchozího katastrofálního suchého r. 1865, jakého od té doby nebylo, nikde neměli ani nejmenší zásoby obilí a slámy.

Tyto dva roky neúrody za sebou zanechaly po sobě mezi zemědělci v obcích na bojišti ležících velmi citlivé následky hospodářské. Nejenže mnohý rolník si musil peníze vydlužit, aby uhradil celoroční vydání, ale každý z nich měl v chlévě ztenčený stav dobytka, jež roku 1865 musil pro nedostatek píce odprodati, a roku 1866 byly každému 1, 2 až 3 kusy rekvírovány. A následek toho byl, že se nedostávalo chlévské mrvy a tím i pole se po dva roky nedostatečně hnojila a umělých hnojiv tehdy nebylo.

Náhrady státem za válkou způsobené škody byly zcela nedostatečné. Tak např. můj otec obdržel 840 zlatých za škodu na 42 korcích orných polí a 4 korcích louky a za dvě stelné krávy. Obilím a olejkou bylo u statku oseto 26 korců, v tom 5 korců olejky, kterou si otec odhadnul 10 korců po korci, tedy 50 korců, a vymlátil jen 9 korců. Jeden korec olejky platil tehdy 10 zl. S olejkou stejnou cenu měla také pšenice. Toliko řepa cukrovka po 2 korcích otci dala malý příjem. Mimo peněžitou náhradu dostávalo poškozené rolnictvo náhradu v naturáliích a sice: erární chlebovou mouku, kroupy a jáhly a také zrnkovou kávu. Ti rolníci, kteří přišli na příprěži o koně, dostali náhradou vojenského koně. Na rekvírovaný hovězí dobytek musil mít každý rolník od Prusů poukázku. Ten, kdo si ji nezaopatřil, nedostal ničeho. Tak v naší vsi chudému domkáři Václavu Hlavatému byla odebrána Prušáky jediná kráva. Hlavatý nemohl sehnat poukaz a také zaplacení za krávu nedostal. Hlavatý si již ke krávě nepomohl. Za tyto hrozné křivdy na rolnictvu státem páchané byli od občanů viněni všude v obcích na bojištích obecní starostové, a těmto i po letech ještě dosti často spíláno. Já však vidím vinu v tom, že tehdejší rolnictvo nevědělo si rady. Vždyť na př. za rok 1865, kdy se nesklidil s polí ani výsevek, nežádalo rolnictvo ani o státní podpory, ani o odpis daně, a tuto na krejcar zaplatilo.

Poškozené lesy

Také vysoké lesy ve Svíbu a v Holé mnoho škod utrpěly střelbou děl. Mnohé kmeny byly

zpřeráženy, mnohé stromy po válce uschly následkem zarytého střepu granátu neb koule. Žádný majitel pily nekoupil kmen dubu neb smrku k řezání ze Svíbu neb Holé z obavy, že je v něm skryté nebezpečí, totiž zarostlý střep granátu, který při řezání kmene je schopen zničit neb těžce poškodit jeho pilu.

V lese Svíbu byl vysoký borový les obecní tak poškozen, že musil býti vykácen. Rovněž vysoký les rolníka Prokše čís. 20 musil býti vykácen. Při kácení lesa Prokšova přišli dřevaři na zvláštní zjev. Při řezání jedné z vysokých borovic našli ve kmenu u samé koruny do pola zarytý pruský tolar. Dělníci, nepochopivše veliký význam tohoto nálezu, tolar ze dřeva dobyli a schovali. O případu tom se soudilo, že rakouský granát zasáhl Prušákovi tolar v kapse, a tento vymršťen takou prudkostí, že zarazil se obrubou do kmene. Olověných kulí z pušek nalezeno a přerezáno v kmenech ze Svíbu pocházejících velmi mnoho. Avšak v žádném kmenu jich nebylo tolik vestřelených, jako v našich 72 vrbách kol louky pod lesem "prokopkou", jež měly v průřezu metr i více. Když jsem tyto vrby, co hospodář, vždy po osmi kmenech ročně nechal vykopat, schovával jsem nalezené kule vždy s kouskem dřeva, v němž vězela. Měl jsem takovýchto kousků ve velikosti polének do plotny přes sto, s kulemi rakouskými i pruskými. Polénka ta měl jsem srovnána při zdi ve světnici, kde se nebydlilo. Když v den pohřbu mého otce v zimě r. 1893 manželka poslala mladší služku brzy ráno vytápnout vymrzlou světnici, použila k tomu služka polének zde srovnaných, a spálila mi je všechny. A tak mi zbyl na památku kus 15 cm silného smrku, v němž zaražen je střep granátu. Množství kulí prorazilo slabou vrstvu dřeva těchto kotlavých vrb, a byly v červotočině uvnitř vrb nalezeny.

V lese Holé u Sadové bylo mezi dubovým porostem mnoho věkovitých dubů, které byly částečně zpřeráženy, částečně větví zbaveny. Prusové za této hrozné kanonády rakouské v lese Holé dlíci, vyprávěli, že trpěli padajícími kusy kmenů dubových a větvemi uraženými tolik, jako granáty.

Doslov

Dle posudku odborných znalců bylo v lese Svíbu za války 1866 největší krveprolití, potom na Chlumu a na Probuži. Zde ve Svíbu byly největší ztráty, a sice 1/3 všech v boji padlých a raněných vojáků. Zde lze do dnešní doby spatřit četné hroby vojáků; velkých pomníků jednotlivých pluků a mysliveckých praporů je zde 15, mezi těmi pomník 51. pěšího pluku, 8. a 30. praporu rak. myslivců jsou díla umělecká. Po 10 letech války se po lese velmi četné kusy kůže, zbylé to, od laku a bílé hlinky sežrané a nepotřebné, řemeny od pušek, nábojnic, stínítek s rakouských čák, kusů obuvi apod. Celé spousty tu všude leželo 2 cm dlouhých závitků papírových částí to pruské patrony. Závitky ten byl uvnitř zápalnou látkou naplněn, jež při výstřelu jehla pronikla a zapálila. Teprve po 10 letech vše o zmizelo. Avšak kule do pušek, střepiny granátů, ano i části zbraně se až dodnes zde nacházejí. Roku 1916, tedy po 50 letech, vyoral jsem na řepišti ještě pruský granát. Les Svíb, až na malé okraje části rolnických lesů čistěveských a benáteckých, leží celý v katastru obce Máslojed, a tím patří do okresu jaroměřského. Západní část tohoto lesa sahá až nedaleko k Sadové, a je to nejvzdálenější výběžek jaroměřského okresu.

Prusové po válce sesbírali všechny zbraně po bojišti a odváželi na vozech do Pruska. Rovněž množství na bojišti zanechaných rak. děl odváželi po válce. Největší počet děl a vozů se zbraněmi projelo po silnici naší obcí.

Posádka pruská v naší obci čítala prvé týdny po válce i s důstojníky a lékaři kol 200 mužů a denně byl zde v hospodě č. 1 poražen 1 kus dobytka. Vojáci této prvé posádky byli většinou suroví a velice hrubí lidé. Několik občanů, mezi těmi starosta Fejgl, hostinský Kadečka, můj otec a jiní byli od těchto Prusů ztýráni. Po čase byli tito Prusaři vystřídáni jiným mužstvem, jež sestávalo se ze starých tátů, záložníků, a ti docela vlídně a po lidsku s občanstvem zacházeli.

Celkem byla posádka pruská v naší obci 8 týdnů, poslední čas byla již značně seslabená. Občané zvykli si již na vojsko pruské, a s muži poslední posádky této se přátelsky loučili.

přepis (2003) Libor Kraus, LK22@seznam.cz

podle knihy "Vzpomínky na válku 1866" Josef Volf, rolník z Máslojed (1926)